

ABSTRACT	3
FÖRORD	5
INLEDNING	7
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	9
PRESENTATION AV RAPPORT OCH ARTIKLAR	10
Rapport 1	10
<i>Nyström S, Jess K, Soydan H (2002) "Med arbete som insats" CUS-rapport 2002. Socialstyrelsen</i>	10
Artikel 1:	12
<i>"En investering i socialt arbete" Kari Jess och Siv Nyström, Socialvetenskaplig tidskrift nr 2-3 årgång 9, 2002. Temanummer om socialt arbete och utvärdering</i>	12
Artikel 2:	13
<i>"Ny kunskap eller två sidor av samma mynt?"</i>	13
Artikel 3:	15
<i>"Socioeconomic evaluation of a correctional programme in Sweden - long-term effects"</i>	15
TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER	16
Tidigare forskning om samhällsekonomiska aspekter av behandling av missbruk	16
<i>Undersökningsgrupper, kontrollgrupper och uppföljningsperioder</i>	19
Sammanfattning	20
Vad är samhällsekonomisk utvärdering?	21
<i>Den samhällsekonomiska analysens teoretiska bas</i>	22
METOD	25
Urval - selektion och matchning	25
Hur såg grupperna ut?	26
Urvalsförfarandets effekter	27
Generaliserbarhet	30
DEN SAMHÄLLSEKONOMISKA UTVÄRDERINGENS METOD	31
Kostnads-/intäktsanalys (CBA)	32
Hur har kostnader och intäkter operationaliserats i KrAmiutvärderingen?	34
<i>Pensionspoäng – en intäkt i den samhällsekonomiska analysen</i>	35
Kostnad-/effektivitetsanalys – ett annat sätt att mäta	36
Omfördelning av kostnader	37
Insamling av data – etiska överväganden	38
Hur tillförlitligt är insamlat material?	39
Statistiska bearbetningar	41
HUR SKALL RESULTATEN TOLKAS?	42
Kort beskrivning av de olika delarna av KrAmiutvärderingen	42
Resultaten i inbördes belysning	44
<i>Liknande tendenser</i>	45
<i>Bäst för klienter och samhälle?</i>	45

Kari Jess

<i>Den samhällsekonomiska långtidsuppföljningen</i> -----	46
Kritisk granskning av resultaten i den samhällsekonomiska studien-----	47
<i>Den samhällsekonomiska utvärderingens metod i kritisk belysning</i> -----	49
Sammanfattning av metodologiska problem i KrAmiutvärderingen-----	50
AVSLUTANDE DISKUSSION -----	52
Utvärderingsresultatet i förhållande till tidigare forskning-----	52
Samhällsekonomisk utvärdering som grund för prioritering av samhällets resurser-----	54
REFERENSLISTA: -----	55
RAPPORT 1: MED ARBETE SOM INSATS. SIV NYSTRÖM, KARI JESS & HALUK SOYDAN.	
ARTIKEL 1: EN INVESTERING I SOCIALT ARBETE. KARI JESS & SIV NYSTRÖM	
ARTIKEL 2: NY KUNSKAP ELLER TVÅ SIDOR AV SAMMA MYNT? GER OLIKA PERSPEKTIV I UTVÄRDERINGEN SVAR PÅ FLER FRÅGOR? EXEMPLET KRAMI. KARI JESS	
ARTIKEL 3: NY KUNSKAP ELLER TVÅ SIDOR AV SAMMA MYNT? GER OLIKA PERSPEKTIV I UTVÄRDERINGEN SVAR PÅ FLER FRÅGOR?EXEMPLET KRAMI. KARI JESS	

ABSTRACT

The general purpose of this dissertation is to evaluate KrAmi – a correctional program for young offenders – regarding socioeconomic profitability. Evaluating socioeconomic results enables us to examine and reflect upon the possibilities of applying socioeconomic models to social work. The basic data, from a long-term follow up study of 140 persons in two KrAmi programs, one Knuff program and two probation programs (treatment as usual), also allow systematic comparisons with more traditional evaluation models

The data have been presented in one research report and three articles.

The research report examines both the effects in an effect study and the socioeconomic results in a CBA (Cost-Benefit Analysis) and a CEA (Cost-Effectiveness analysis). The overall aim of the socioeconomic study was to examine the socioeconomic profitability of the programmes. We found a halving of expenditure for the KrAmi and Knuff groups and a 25 percent reduction for the two probation programmes compared to the cost one year before rehabilitation started.

The 15-year investment analysis (CBA) showed that expenditures - decreased and benefits increased by about 2.5 million SEK per individual for the two KrAmi programmes and one non-custodial program, by 0.5-1.0 million SEK for the Knuff program and the other non-custodial program. For the KrAmi programs investment in rehabilitation pays off in 1-1.5 years, for probation in 2.5-4 years and for Knuff in 4 years after the intervention. The benefit-cost ratios were 17.8 - 12.7 for the two KrAmi programs and 5.1 - 5.8 for the two non-custodial programs. For the Knuff program the benefit-cost ratio was 13.2. KrAmi rates are higher for rehabilitation rate (pension points), rehabilitation rate compared to investment costs and benefit-cost ratio, pay-off time is the shortest.

The results of both the effect study and socio-economic study, which were presented in the first article, suggest that social improvements for the clients corresponded with socio-economic profitability. However, these findings should be interpreted with caution due to difficulties in comparing short-term data on effects from ASI interviews collected in one period with long-term data concerning socio-economic costs per day per client in a different period. The second article elaborated on these design issues and also examined whether approaching an evaluation from different perspectives and employing different research methods can increase understanding. The conclusion drawn was that it was essential to have knowledge on the dissimilarities in design and measures between the two studies to come to the correct interpretations. These interpretations led to new questions to illuminate the results of the evaluations.

Kari Jess

In the third article the focus was the long-term follow up period. In this study the Knuff program was excluded from the study and the two KrAmi programs formed the program group and the two probation group formed the control group. The follow-up period was two years during which the socioeconomic costs decreased stepwise for both groups, probation groups more so than program groups. The deteriorations were 70-80% compared to the period before treatment. However rehabilitation to labour market was more successful for program groups than for control groups thanks to the greater socio-economic profitability for program groups.

The introductory part of this dissertation focuses on methodological difficulties, and a multivariate regression analysis (MRA) is presented which shows that pre-existing differences in the composition of the program groups and control groups were not responsible for the differences on the socio-economic results. Moreover the introductory section includes a research presentation and the rationale for socioeconomic evaluation.

FÖRORD

Att skriva avhandlingens sista ord är både omtumlande och utmanande. Vad är mitt bestående intryck av tiden? Kanske att livet självt oförtrutet pågår. Åren som doktorand har innehållit såväl skilsmässa som förlust av min älskade pappa, men också ett nytt förhållande med Staffan: Tack för att du gett åtskilliga tillfällen till annat än avhandlingsarbete, tack för alla mil vi vandrat tillsammans både i sörmländska skogar, norska fjäll och sydligare alper!

Och under tiden har mina tre barn vuxit upp och blivit vuxna. Tack för att ni lika envist som jag själv en gång för länge sedan frigjort er och lever ett eget liv: Vad är ett avhandlingsarbete mot att se er växa upp?

Många ska tackas för att det varit möjligt att skriva avhandlingen, främst då min handledare Åke Bergmark som varit mitt stora stöd i den hårda akademiska världen. Du har förmodligen fått ta emot mer kritik än jag anar för detta udda avhandlingsprojekt. Tack också Jon E Berg som fungerade som biträdande handledare under KrAmiutvärderingen. Det var viktigt med din sakkunskap för att ro den samhällsekonomiska utvärderingen i land. CUS-nuvarande IMS- och dess chef Karin Tengvald ska tackas för ekonomiskt stöd till KrAmiutvärderingen och för att du trodde på mig trots allt. Med Siv Nyström, som ansvarade för effektutvärderingen av KrAmi, har jag haft ett mycket givande och utvecklande samarbete. Tomas Johnsson var outtröttlig som datainsamlare.

Och tack alla ni som bidragit med er kunskap och erfarenhet till utvärderingen, både i KrAmi-programmen och frivårdsprogrammen!

Sköndalsinstitutet och Lars Svedberg, Jan-Håkan Hansson och Erik Blennberger vill jag särskilt tacka: Hos er fick jag tillfälle att bygga upp ett något sargat självförtroende igen. Och du Lars har även varit ett stort stöd som vän i svåra stunder. Åren på Sköndal innebar också stöd och uppmuntran från alla er andra doktorander och anställda. Jag vill särskilt nämna Bengt Börjeson, Carin Holmberg, Magnus Jegermalm, Magnus Karlsson och Lars-Erik Olsson, som alla uppmuntrat och kommenterat mina ibland obegripliga alster.

Emilia Forssell har varit självutnämnd och ständig coach- tack Emilia för att du alltid och i alla väder trott på mig! Och tack för alla samtal om viktigare saker i livet än avhandlingsarbete.

Sedan några år tillbaka har jag haft min arbetsplats på Mälardalens högskola. Här är inget omöjligt, endast idéerna och tiden begränsar. Tack alla! Speciellt Tola Jonsson och L G Persson för allt stöd och välvilliga tillrättlägganden av min arbetstid för att kunna avsluta avhandlingsarbetet. Tack Ciro Aparicio för alla samtal om både arbete och livet utanför detta, tack

Kari Jess

Kjell Ericsson, Ove Karlsson, Ane-Marit Moe, Keith Pringle, Helen Pyk, Marie Zettergren, Mats Önneshö och alla ni andra för alla spontana samtal om än det ena än det andra som livet består av. Tack Mats Ekermo för ditt bidrag till avhandlingens titel och för att du är en så god arbetskamrat! Tack Eric Hansen för att du med så kort varsel språkgranskade mitt abstract! Givetvis har också alla ni övriga arbetskamrater på ISB och studenter på Missbrukarvårdsprogrammet inspirerat mig och fått mig att orka lite till.

Tack också alla doktorander och lärare på forskarskoleprojektet i utvärdering och alla de tankar vi delat om utvärderingens innersta väsen. Speciellt tack till Lisbeth Sandvall för inspirerande samtal under långa promenader.

Tack min kära dotter Emma för korrekturläsning av manus!

Och tack alla ni som på olika sätt bidragit genom att läsa och kommentera mina alster och genom att stötta min idé. Ett särskilt tack vill jag rikta till Bo Vinnerljung som med sina kloka, insiktsfulla och konstruktiva kommentarer på slutseminariet gav avhandlingen en extra puff framåt. Ingrid Tinglöf har lagt ner ett stort arbete på att layouta avhandlingen.

Och så till alltings början, d.v.s i min ursprungsfamilj där jag växte upp som yngsta barnet och enda tjej med två äldre bröder. Jag förstår vilka prövningar mina bröder John Erik och Gunnar tvingats gå igenom med en lillasyster vars främsta egenskap var envishet; inget är omöjligt och kan ni så kan jag! Det är klart att jag varit gynnad, med en uppväxt i 1970-talets norska kvinnokamp, med både en mamma och en pappa och bröder som stöttat mig och gett mig motstånd i både frigörelse och vidare läsning. Pappa och Gunnar: tack för sång- och musikintresset, John Erik: tack för glädjen av att vandra och låta tankarna om livet få flöda fritt, pappa: tack för samhällsintresset och det politiska ställningstagandet och inte minst tack mamma!- för allt det andra som gör livet värd att leva; matlagningen, handarbetet och konsten. Ni har alla lärt mig att tro på mig själv och göra saker på mitt eget sätt!

Avhandlingen tillägnas mina tre underbara barn Emma, David och Terje.

Eskilstuna den 6 april 2005

Kari Jess

INLEDNING

Samhällsekonomisk utvärdering av socialt arbete existerar knappast alls, varken i forskning eller i det löpande förvaltningsadministrativa arbetet i kommuner, landsting och stat. Detta gör det svårt eller näst intill omöjligt för lokala handläggare att argumentera för satsningar på insatser som på kort sikt tar i anspråk stora resurser men som på längre sikt beräknas minska de totala kostnaderna för kommunen, landstinget och staten. Ett viktigt skäl till det är att samhällsekonomin inte är uppbyggt på detta övergripande sätt. Långsiktigheten och helhetsperspektivet försvåras av hur de ekonomiska systemen konstruerats, kortsiktiga balanskrav går före samhällsekonomisk effektivitet. Att använda resurser på ett sätt som gagnar samhällets totala resursanvändning ställs i skuggan av budgetbalans. Samhällsekonomin konstrueras parat med den nationalekonomiska teoritraditionens påståenden att det är omöjligt att tillämpa samhällsekonomiska beräkningar på det sociala området avskräcker från försök. Även den sociala professionens egna utsagor att om ”det sociala arbetet är så viktigt i sig att det helt enkelt är omoraliskt att lägga ekonomiska aspekter på det” försvårar ytterligare varje försök till ekonomiska beräkningar.

I mitt avhandlingsarbete ville jag, trots ovanstående svårigheter, se om det var möjligt att tillämpa den nationalekonomiska teoritraditionen på socialt arbete. Svårigheten, men också den drivande utmaningen, var att plöja i det närmaste ny mark. Nationellt och även internationellt finns få exempel på samhällsekonomiska beräkningar. Studier som inkluderar faktisk samhällsekonomisk förbrukning per individ i ett långsiktigt perspektiv går inte att finna inom forskningslitteraturen. Tillämpas ekonomisk teori på konkreta forskningsprojekt har det alltid inneburit att antaganden gjorts om aktuell förbrukning.

Mitt konkreta forskningsprojekt utgörs av en utvärdering av både effekter och kostnader för två KrAmiprogram, två frivårdsprogram samt Knuff, totalt 142 deltagare. Deltagarna följdes i ca fem år i en före-/efterutvärdering enligt kvasiexperimentell design. Effekterna utvärderades med hjälp av intervjuformuläret ASI (Addiction Severity Index). Den samhällsekonomiska utvärderingen byggde på longitudinella data avseende faktiska individuella samhällskostnader under året före behandling, tiden i behandling och tiden efter behandling från 1995 fram till februari 1999. Arbetsrehabilitering mättes med hjälp av pensionspoäng t.o.m 1999 per deltagare. KrAmiprogrammet är ett rehabiliteringsprogram för unga återfallsförbrytare med social problematik och har sin grund i konsekvenspedagogiken. Kännetecknande för denna är ett gemensamt pedagogiskt förhållningssätt utifrån antagandet att människan själv är fri att välja sina handlingar och själv också stå för konsekvenserna av dessa. Pedagogiken har praktiskt prövats och utvecklats

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Avhandlingen syftar dels till att utvärdera KrAmi-programmet med utgångspunkt från dess samhällsekonomiska utfall och dels till att pröva och reflektera över i vilken utsträckning det är möjligt att tillämpa samhällsekonomiska modeller på socialt arbete.

Det empiriska underlaget för arbetet medger också systematiska jämförelser med mer traditionella utvärderingsmodeller. Fokus riktas här såväl mot generella kvaliteter i de bägge traditionerna som mot i vilken utsträckning enskilda mått pekar i samma riktning.

Följande frågeställningar har varit vägledande för arbetet:

- Vilka är de samhällsekonomiska effekterna av KrAmi-programmet?
- Vilka viktiga principiella skillnader kan – i utvärderingen av KrAmi-programmet – identifieras mellan en samhällsekonomisk och en traditionell utvärdering?
- Vad säger oss utvärderingen av KrAmi om möjligheterna att tillämpa grundläggande teorier på socialt arbete?
- Vilka specifika metodologiska problem har uppstått till följd av designvalet i KrAmistudien?

Därutöver har den specifika studien av KrAmi gett upphov till särskilda problem och frågeställningar som mer ingående behandlas i rapporten och de enskilda artiklarna.

I denna kapp hamnar de metodologiska problemen i fokus. Huvudfrågan är här vilka problem som uppstått pga. studiens design och genomförande. Diskussionen berör också de underliggande antaganden som kan sägas styra den samhällsekonomiska teoribildningen. Den traditionella samhällsökonomin är som jag ser det tämligen teorilös och tar ett stort antal antaganden för givna, bl a antagandet om Pareto-kriteriet och kriterier för fördelningen av resurser. I denna analys hämtar jag därför teori från andra samhällsvetenskapliga grenar som t ex sociologin och filosofin.

PRESENTATION AV RAPPORT OCH ARTIKLAR

Rapport 1

Nyström S, Jess K, Soydan H (2002) "Med arbete som insats" CUS-rapport 2002. Socialstyrelsen

Rapporten redovisar resultatet av två utvärderingar av samma program och samma deltagare. Dels redovisas en effektutvärdering, som Siv Nyström ansvarat för, dels en samhällsekonomisk utvärdering, som Kari Jess ansvarat för. I en avslutande del förs resultaten av dessa två utvärderingar samman.

Mål:

Målen för effektutvärderingen var att utvärdera resultaten av KrAmi-programmens, Knuff-programmets och frivårdens insatser vad gäller sociala förändringar för deltagarna. Den samhällsekonomiska utvärderingens mål var att utvärdera de sociala programmen KrAmi och Knuff samt frivårdsinsatser med hänsyn till deras samhällsekonomiska utfall där följande frågor varit aktuella: Vilka är de studerade insatsernas samhällsekonomiska effekter? Är insatserna samhällsekonomiskt lönsamma? Hur fördelas kostnader och intäkter mellan de aktuella kostnadsbärarna- kommun, landsting, stat – och hur omfördelas de före, under och efter insatserna?

Metod och material

Utvärderingsmetoden var kvasiexperimentell både för effektutvärderingen och den samhällsekonomiska utvärderingen. Effekterna utvärderades med hjälp av ASI-intervjuer vid behandlingens början och ett år efter denna. Den samhällsekonomiska utvärderingen var en longitudinell studie av samhällets kostnader och intäkter ett år före behandling, under behandling och ett till två år efter behandling. Uppgifter om sjukvårdskostnader, socialtjänstkostnader, Försäkringskassans och Arbetsmarknadsstyrelsens kostnader för olika typer av bidrag och handläggning av dessa samt kriminalvårdskostnader samlades in för varje deltagare. Pensionspoäng valdes för att beräkna samhällets produktionsintäkter.

Resultat

Resultaten redovisas som en medelkostnad per deltagare och dag för varje grupp var för sig. Frivården i Örebro/Karlstad är den dyraste insatsen räknat i programkostnader och övriga samhällskostnader och Knuff den billigaste. En deltagare i KrAmi Örebro ger den största samhällsekonomiska besparingen från perioden före till perioden efter medan en deltagare i KrAmi Malmö är lite dyrare i perioden efter jämfört med perioden före. Det bästa samhällsekonomiska resultatet ger en deltagare i KrAmi Malmö – främst beroende på ökningen i pensionspoängen; varje investerad skattekrone ger 17,80 tillbaka och kostnaden avskrivs på 1,5 år. Sämsta samhällsekonomiska resultatet ger en deltagare i frivårdsprogrammet Malmö/Helsingborg med en tillbakabetalning på 5,10 per investerad krona och en avskrivningstid på fyra år. När det gäller frågan om omfördelning av kostnader mellan olika kostnadsbärare kan vi se att det sker en samhällsekonomisk omfördelning på så sätt att kommunens kostnader blir högre under tiden i behandling för att sedan minska igen i perioden efter behandling. För de andra kostnadsbärarna, stat och landsting, minskar kostnaderna successivt från perioden före till perioden efter.

Slutsatser

Vi fann att alla program kunde betraktas som samhällsekonomiskt lönsamma, KrAmi-programmen mer än Knuff-programmet och frivårdsprogrammen. De två KrAmi-programmen ger 17,8 respektive 12,7 tillbaka för varje investerad krona och investeringen skrivs av på 1-1,5 år. Anledningen till att KrAmi-programmen ger en större samhällsekonomisk vinst är i huvudsak att pensionspoängen ökar markant för dessa mellan perioden före och till år 2000, vilket betyder att deltagarna uppnår en bättre anknytning till arbetsmarknaden än deltagarna i de andra programmen. Resultaten bygger emellertid på en rad antaganden om framtida utveckling av rehabiliteringsresultat, arbetsmarknad, ränteläge och inflation etc. Resultatet förutsätter vidare att de samhällsekonomiska kostnaderna stannar på den nivå de var vid uppföljningstillfället. Om de blir högre påverkas resultatet negativt och om de blir lägre blir resultatet mer positivt. Tidigare forskning ger oss ingen fingervisning om hur behandlingsresultatet kan tänkas påverkas över tid, antagandena går i olika riktning. Arbete på öppna arbetsmarknaden är beroende av arbetsmarknadsutvecklingen och den allmänna konjunkturen. Under perioden har denna utveckling varit positiv. Om utvecklingen i framtiden blir mer negativ kan det vara tänkbart att några förlorar sitt fäste på arbetsmarknaden. De olika uppföljningstiderna för programmen komplicerar resultatet ytterligare. KrAmi Malmö, som har den längsta uppföljningsperioden, har också det bästa resultatet medan frivårdsprogram Malmö/Helsingborg, med den kortaste uppföljningsperioden, har det sämsta resultatet. Vi får däremot

Kari Jess

ingen fingervisning om ifall det är de olika uppföljningsperioderna som ger skillnaden i det samhällsekonomiska resultatet.

Artikel 1:

***”En investering i socialt arbete” Kari Jess och Siv Nyström,
Socialvetenskaplig tidskrift nr 2-3 årgång 9, 2002.
Temanummer om socialt arbete och utvärdering***

Mål

Det övergripande syftet med artikeln var att lägga samman de två utvärderingarna, effektutvärderingen och den samhällsekonomiska utvärderingen, för att se om förbättringar för klienterna också är samhällsekonomiskt lönsamma. Genom denna övergripande frågeställning ville vi ta reda på i vilken grad klienterna och klienternas sociala situation förändrades i fråga om arbete och försörjning, familj och umgänge, kriminalitet samt alkohol- och narkotikamissbruk. Vi ville också ta reda på om eventuella förändringar kunde relateras till programmen och om programmen var samhällsekonomiskt lönsamma.

Metod och material

Underlaget var samma utvärderingar som i rapporten (refererad ovan) kompletterad med en kvalitativ studie som visar hur klienterna själva uppfattar förändringen. Artikeln fokuserar på de sammanlagda effekterna av de två utvärderingarna ovan (visar de samma tendenser?) och försöker via den kompletterande kvalitativa studien svara på den övergripande utvärderingsfrågan d.v.s vad i programmet som leder till resultat.

Resultat

Vi konstaterade att klienternas egna uppgifter i relativt stor utsträckning stöds av den samhällsekonomiska studiens registeruppgifter, d.v.s de visar samma tendenser. Klienteffektstudiens resultat visade att KrAmi-grupperna förändrats mest och att KrAmi-programmet bedömdes ha haft effekter för förändringen. Både Knuff-programmet och frivårdsprogrammen visade mer begränsade effekter. I den samhällsekonomiska utvärderingen fann vi att KrAmi Örebro gav den största samhällsekonomiska besparingen per individ och den kortaste avskrivningstiden. KrAmi Malmö gav den största ökningen av sysselsättningsgraden och den högsta avkastningen per investerad krona,

vilket ger att de två KrAmiprogrammen i genomsnitt har den högsta rangordningen i de flesta avseenden. Det som är bäst för klienterna tycks också vara bäst för samhället.

Slutsatser

Resultatet av att lägga samman de två utvärderingarna gör i vissa avseenden bilden mer komplicerad. De två utvärderingarna har olika långa uppföljningstider: Effektstudien har som före-värden de svar deltagarna i programmen gav på ASI-frågorna vid programstart och som efter-värden de svar som gavs på samma frågor ett år efter programstart. I den samhällsekonomiska utvärderingen följs deltagarna longitudinellt från ett år före programstart till två år efter och värdena har räknats ut som medelvärden per dag och deltagare. Detta innebär t ex att uppgifter om kriminalvårdskostnader och problem med kriminalitet inte stämmer överens. När en deltagare sitter i fängelse har visserligen samhället höga kostnader för kriminalvård men den enskilde uppger inga problem med kriminalitet och begår inga brott. Vi kunde också konstatera att resultat från de två utvärderingarna stämde väl överens när det gäller KrAmi-programmen men mindre för Knuff och frivårdsprogrammen. Att lägga samman de två utvärderingarna gav alltså i många avseenden samma tendenser men väckte i andra avseenden många nya frågor.

Artikel 2:

”Ny kunskap eller två sidor av samma mynt?”

Kari Jess

Insänt till Socionomens Forskningssupplement.

Mål

Det övergripande målet var att försöka se om olika perspektiv och olika metoder inom samma utvärdering ger svar på flera frågor. Idén väcktes genom de frågetecken som uppstod i den publicerade artikeln i Socialvetenskaplig tidskrift (2002). Genom att ställa olika typer av mått från de båda utvärderingarna mot varandra försöker jag utreda om man får någon ny kunskap som man inte får om man ser resultaten från de två utvärderingarna var för sig.

Metoder och material

Grunden är samma kvasiexperimentella utvärdering av effekter och samhällskostnader av KrAmi som redovisats i rapporten (2002). Från denna utvärdering har jag valt några olika mått inom området ”Arbete och försörjning”, ”Trygghetssystem” och ”Brott och kriminalitet”. Jag valde medvetet dels likartade mått från de båda utvärderingarna, dels mått som kunde förväntas korrespondera. När nya frågor uppstod som ett resultat av jämförelsen valde jag mått som kunde ge svar på dessa. På så sätt rörde jag mig mellan de båda utvärderingarna för att försöka finna svar på mina frågor.

Resultat

När det gäller ”Arbete och försörjning” visar måtten pensionspoängens utveckling (från den samhällsekonomiska utvärderingen) och försörjning genom arbete (från effektutvärderingen) på samma tendenser för de två KrAmi-programmens del men inte för de andra programmen. För ”Trygghetssystem” är resultatet att jämförelsen mellan faktiskt utbetalda bidrag enligt den samhällsekonomiska utvärderingen och försörjning genom bidrag enligt ASI-intervjun visar samma tendenser enbart för den ena av KrAmigrupperna. När vi jämför måtten för ”Brott och kriminalitet” från de två utvärderingarna, d.v.s måttet i fängelse eller häkte de senaste 30 dagarna från effektutvärderingen och kriminalvårdskostnader från den samhällsekonomiska utvärderingen, får vi återigen som resultat att de visar samma tendenser för KrAmigrupperna men inte för Knuff och frivårdsgrupper.

Slutsatser

För att förklara avvikande resultat var det inte bara nödvändigt att finna andra mått för att belysa resultatet. Det var också nödvändigt att ha kunskaper om olikheterna i design mellan de två utvärderingarna. Ett sådant problem uppstår bl.a när vi jämför kriminalvårdskostnader och problem med kriminalitet: Höga kriminalvårdskostnader och låga poäng för problem pga. inkapaciteringseffekter. Detta visar att i de fall jämförelserna visar samma tendenser måste man beakta skillnaderna mellan utvärderingsdesignen för att tolka resultatet rätt. När jämförelserna visar olika tendenser väcks nya frågor som ibland kan besvaras genom använda andra mått än inom samma område. Det är alltså i spänningsfältet mellan olika perspektiv och olika typer av mått som intressanta frågor uppstår vilka eventuellt kastar nytt ljus över utvärderingsresultaten.

Artikel 3:

”Socioeconomic evaluation of a correctional programme in Sweden - long-term effects”

Kari Jess

(Samhällsekonomisk utvärdering av ett kriminalvårdsprogram i Sverige – långsiktiga effekter)

Artikeln har accepterats för publicering i European Journal of Social Work.

Mål

Underlaget till denna artikel är den samhällsekonomiska utvärderingen av KrAmi-programmet med jämförelsegrupp frivård sett i ett långsiktigt perspektiv. Artikeln fokuserar på två-årsperioden efter det att programmet avslutats och studerar vad som händer med det samhällsekonomiska resultatet över tid. Frågorna har varit: Vilka är de samhällsekonomiska resultaten sex månader, ett år, ett och ett halvt år samt två år efter att behandlingen avslutades och om resultatet är lika för programgrupper och jämförelsegrupper.

Metod och material

Metoden är en kvasiexperimentell longitudinell utvärdering av de samhällsekonomiska effekterna av KrAmi-programmen och frivårdsprogrammen. De båda KrAmi-programmen utgör en grupp, kallad KrAmi, och de båda frivårdsprogrammen en grupp, kallad frivård. Således har Knuff tagits bort från denna långtidsuppföljning pga. att programmet delvis har andra mål, deltagarna har en annan social problematik och är det enda programmet med kvinnliga deltagare. Grundmaterialet från den ursprungliga samhällsekonomiska utvärderingen har bearbetats igen och kostnaderna har fördelats per person i perioderna sex månader, ett år, ett och ett halvt år och två år efter behandling. Det är samma kostnader och intäkter som ingår i den ursprungliga utvärderingen som också bearbetats i denna uppföljningsstudie. Dels har de samhällsekonomiska kostnaderna för perioden före jämförts med kostnaderna för de fyra uppföljningsperioderna och dels har en ny CBA¹ beräknats med hänsyn till de nya resultaten.

¹ CBA= Cost Benefit Analysis, d.v.s Kostnads-/intäktsanalys. Begreppet förklaras utförligt i kapitlet ”Den samhällsekonomiska utvärderingens metod”.

Resultat

De samhällsekonomiska kostnaderna minskar stegvis i alla perioder. Minskningarna är störst för frivårdsgruppen, 80 procent, mot KrAmi-gruppens minskning på 70 procent. Denna skillnad är till stor del en effekt av lönebidraget som är mycket högre i KrAmi-gruppen än i frivårdsgruppen. Det samhällsekonomiska resultatet enligt CBA blir i genomsnitt 2 mkr för en deltagare i KrAmi och 1,9 mkr för en deltagare i frivården. Kostnadsminskningarna är större i frivårdsgruppen än i KrAmi-gruppen. Arbetsmarknadsanknytningen, mätt via pensionspoäng, är dock betydligt bättre i KrAmi-gruppen än i frivårdsgruppen. Sammantaget ger detta att den samhällsekonomiska vinsten blir större för KrAmi-gruppen. Programkostnaden är för KrAmi-gruppen avskriven efter ett år och för frivårdsgruppen efter två och ett halvt år.

Slutsatser

Vid en samlad bedömning av det samhällsekonomiska resultatet finner vi även här att KrAmi-programmet är mer lönsamt än frivårdsprogrammet. KrAmi-programmet uppnår högre pensionspoäng, bättre avkastning per investerad krona, kortare avskrivningstid och är dessutom hälften så dyrt som frivårdsprogrammet. En intressant slutsats är emellertid att resultaten för undersökningsgruppen och jämförelsegruppen närmar sig varandra successivt under uppföljningsperioden. Detta betyder att kostnadsminskningen är större för jämförelsegruppen.

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Kapitlet inleds med en forskningsgenomgång av studier som behandlar samhällsekonomiska aspekter av behandling av missbruk. Hur har undersökningsgrupper och kontrollgrupper sett ut? Vilken längd har uppföljningsperioderna haft? Detta är frågor som är viktiga att diskutera och analysera. Därför görs en särskild redovisning av detta. Kapitlet fortsätter sedan med en genomgång av vad samhällsekonomisk analys är och den teoretiska basen för en sådan analys.

Tidigare forskning om samhällsekonomiska aspekter av behandling av missbruk

Sedan senare delen av 1970-talet har man systematiskt undersökt olika behandlingsmetoders effekter på missbruk och i samband med det de

samhälleliga kostnaderna och intäkterna. I de allra första studierna undersöktes enbart sjukvårdskonsumtion före och efter behandling (Jones & Vischi 1979; Holder 1987; Holder & Bloose 1991). I stort sett samtliga av dessa undersökningar redovisar kostnadsminskningar efter behandling för missbruk, kostnadsminskningar i storleksordningen 40 procent jämfört med kostnaderna innan. Undersökningsgrupperna bestod i regel av väletablerade medelklassamerikaner, oftast män, försäkrade genom sin arbetsplats. Så småningom undersöktes också missbrukare som mottog behandling med offentligt stöd (se bl.a Luckey 1987). Luckeys undersökning redovisar kostnadsökningar efter behandling, vilket enligt författaren sannolikt beror på att studien omfattar missbrukare med dålig social förankring.

Även olika typer av finansiering undersöktes och dess påverkan på resultatet. Hayami & Freeborn (1981) redovisade en studie där en grupp mottog full kostnadstäckning och den andra gruppen enbart 50 procent kostnadstäckning. Gruppen med full kostnadstäckning förbättrades mer än den med halv kostnadsersättning vilket till viss del förklaras genom att gruppen med full kostnadstäckning också hade flera behandlingskontakter. McLellan et al redovisade 1980 en undersökning i form av en kvasiexperimentell studie där både undersökningsgruppen och den matchade kontrollgruppen mättes före, under och efter och där ASI (Addiction Severity Index) för första gången användes i större skala. De fann att både undersökningsgrupp och kontrollgrupp förbättrades genom en aktiv matchning, men att undersökningsgruppen förbättrades och var något mer kostnadseffektiv än kontrollgruppen. Longabaugh et al (1983) och McCrady et al (1986) jämförde i sina studier sjukvårdskostnader för två olika behandlingsalternativ i öppenvård och sluten vård före och efter behandling. Slutsatsen var att öppenvårdsbehandling är mer kostnadseffektiv än sluten vård.

Rundell et al (1981) undersökte i tillägg till sjukvårdskostnader också kostnader för produktivitet, hälsa, trafikonykterhetsbrott och kriminalitet för att visa vilka totala besparingar missbruksbehandling ger. Det visade sig att varje investerad dollar gav 4,5 tillbaka.

Under 1990-talet kom en annan typ av kostnads-/effektanalyser (CEA)² och kostnads/intäktsanalyser (CBA) som ställde sig frågande till de studier som genomförts under 1980-talet och även under 1970-talets senare del. Dessa nya analyser använde sig av alltmer sofistikerade metoder och ekonometrisk analyser, som dels tillämpades på tidigare genomförda studier, dels på pågående studier. Goodman tillsammans med Holder (Goodman et al 1991) fortsatte den typen av studier som den senare påbörjat under 1980-talet, att mäta förändringen i sjukvårdskostnader över tid, d.v.s före, under och efter behandling, men med mer djupgående analyser av resultaten.

² Begreppet förklaras utförligare i kapitlet "Den samhällsekonomiska utvärderingens metod".

Goodman et al (1992) redovisade en ekonometrisk studie avseende sannolikheten för en missbrukare att hamna i olika program samt vilka övriga ökade samhällskostnader behandling medför. Han visar också att den diagnos man får spelar roll för vilken vård man remitteras till och därmed också påverkar kostnaden; missbrukare med samtidig psykiatrisk diagnos hamnar oftare i den kotsammare institutionsvården.

Dessa studier försökte fånga både sådana kostnader som direkt hängde samman med missbruket och missbruksbehandlingen och indirekta kostnader i form av t.ex. annan medicinsk och psykiatrisk vård. I en studie från 1991 (Holder et al 1991) görs en större genomgång och analys av 177 kontrollerade studier med en uppföljningstid på två år eller längre. Studierna inordnades under olika behandlingsalternativ och genom att subtrahera antalet studier med negativt resultat från de med positivt resultat, där en poäng lades till för varje studie med positivt resultat större än två, fick man fram ett index, WEI (weighted evidence index), för behandlingseffekt som sammanställdes med kostnaden för de olika behandlingsalternativen. Behandlingskostnaderna definierades som låga, medellåga, medelhöga eller höga. En uppföljning av denna studie gjordes 1996 (Finney & Monahan 1996) där underlaget bearbetades så att 35 studier togs bort därför att de inte uppfyllde kriterierna för design och/eller uppföljningstider. De kommer fram till ungefär samma slutsats, d.v.s att billigare behandlingar är kostnadseffektivare än dyrare behandlingar.

En större studie av Deschenes et al (1991) använde sig av indikatorer för droganvändning, kriminalitet och social status för en större grupp manliga heroinmissbrukare som mottog behandling. Studien gjorde också ett försök att uppskatta samhällets totala kostnader för drogrelaterad kriminalitet och behandling och konstaterar samtidigt att kostnaderna sjunker till en tredjedel av vad de var innan behandlingen påbörjades.

På andra håll, t.ex. i Europa, började intresset för CEA och CBA sprida sig. Bl.a. redovisades en studie av ett offentligt öppenvårdsprogram för narkotikamissbrukare i Oslo (Berg & Andersen 1992) där rehabiliteringsalternativet jämfördes med alternativet att inte göra något alls och en nationell studie av metadonbehandling för heroinister i Schweiz (Uchtenhagen et al 1997). Den norska studien, som dock i stor utsträckning byggde på hypotetiska kostnader, fann att behandlingsalternativet var att föredra vad gäller både behandlingseffekter och kostnadseffekter. I den schweiziska studien konstaterades att metadonbehandling minskade samhällets kostnader och ökade dess intäkter. Emellertid byggde inte heller den studien på faktiska kostnader och intäkter för enskilda individer. I Finland (Lehto 1997) hade studierna en annan inriktning som mer anknöt till de brittiska studierna (bl.a. Godfrey 1989). De innehöll försök att uppskatta samhällets totala kostnader för alkohol och alkoholskador samt att skärskåda argumenten för olika typer av offentliga åtgärder för att minska alkoholkonsumtionen.

Drummond (1997) genomförde, i tillägg till att beskriva effekter av tidiga interventioner för kostnadsbilden, intressanta belysningar av CEA och CBA och dess generaliserbarhet, jämförbarhet och effektivitet. Det tycks som om senare studier koncentrerade sig på resonemang kring svårigheter att dra generella slutsatser. Det kan, utifrån undersökningar från 1990-talets mitt, synas som om man ställer sig alltmer frågande till vad de tidiga studierna kan ge oss för kunskaper om olika behandlingar och kostnadseffektiviteten för dessa. Emellertid återgick man sedan i slutet av 1990-talet och början av 2000-talet (Fleeman 1997, Cisler et al 1998, Holder 1998, Salomé et al 2003) till att återigen som huvudtema redovisa behandlingarkostnader för alternativa missbruksbehandlingar och utifrån statistiska analyser argumentera för resultatens hållbarhet.

Utvärderingar av olika åtgärder för missbrukare var i början dominerande. Dessa kompletterades med utvärderingar av åtgärder för att begränsa kriminalitet (Welsh & Farrington 1999, Friendship et al 2002) och program för personer som av olika skäl har svårt att ta sig in på arbetsmarknaden (Giertz 2004). Giertz konstaterar t.ex att program för arbetshandikappade inte har några effekter på förmågan att finna arbete eller att påbörja en utbildning.

I en meta-analys av 14 åtgärdsprogram för att öka arbetshandikappades möjligheter att ta sig in på arbetsmarknaden (Friedlander et al 1997) undersöks kostnadseffekterna av insatsen. Undersökningen kommer fram till att i man i ett fåtal program för kvinnor får tillbaka investerade pengar på mellan tre och tio år.

Undersökningsgrupper, kontrollgrupper och uppföljningsperioder

De tidigare presenterade studierna (Jones & Vischi 1979; Longabaugh et al 1983; McCrady 1986) redovisade inga kontrollgrupper eller jämförelsegrupper. Ett undantag finns dock; Holder (1976) genomförde en studie med två olika jämförelsegrupper och där undersökningsgruppen var relativt omfattande, vilken sedan följdes av ett flertal likartade upplägg (Saxe 1983; Holder 1986, 1987, 1988; Holder & Bloose 1986). Längre fram på 1980-talet blev undersökningsgrupper och kontrollgrupper allt större (Hayami & Freeborn 1981) och tillika mer matchade (McLellan et al 1980). Vidare genomfördes allt fler randomiserade studier och studier av grupper med sämre arbetsmarknadsanknytning och sämre sociodemografiska förhållanden (Rundell et al 1981; Luckey 1987; Descehenes et al 1991; Goodman et al 1991; Holder et al 1991; Berg & Andersen 1992; Goodman et al 1992; Finney & Monahan 1996; Drummond 1997; Friedlander et al 1998; Holder et al 1997; Uchtenhagen et al 1997; Cisler et al 1998, Holder 1998, Welsh & Farrington 1999, Salomé et al 2003). Amerikanska studier som omfattar program för personer med dålig social förankring, främst sådana som inte är försäkrade genom sina arbetsplatser, saknas dock. Resonemang när det gäller undersöknings-

gruppernas beskaffenhet förekommer i senare amerikanska studier, studier från 1990-talet och framåt (se t.ex. Deschenes et al 1991, Drummond 1997). Det är därför svårt att generalisera resultaten till europeiska och i synnerhet skandinaviska förhållanden. De som får missbruksbehandling genom socialtjänsten i Sverige är i regel sådana personer man inte får tag på i USA, personer med dålig social förankring och bristfälliga nätverk.

Giertz (2004) konstaterar i sin avhandling att de resultat som kan ses av åtgärdsprogram för personer som har svårt att ta sig in på arbetsmarknaden i många fall beror mer på selektion ("creaming") än på andra faktorer.

När det gäller uppföljningsperiodens längd är mönstret att korta uppföljningsperioder, sex månader, följs av längre, på 1,5- 2 år. Detta förhållande gäller generellt för de amerikanska undersökningarna som ganska snart övergav de korta uppföljningsperioderna för de något längre. Vid 1990-talets början, när Holder och hans kollegor (1991) gjorde en genomgång av 177 studier av missbruksrehabilitering, ingick som ett av kraven att uppföljningsperioden skulle vara minst två år. Längre uppföljningsperioder tycks vara så självklart att de inte ens nämns i vissa studier, i andra studier nämns uppföljningsperioden i en bisats. Över huvud taget diskuteras inte uppföljningsperioderna särskilt ingående i studierna, undantagen utgörs dock av en undersökning från 1997 (Drummond) där författaren har ett resonemang om att längre uppföljningsperioder ger mindre skillnader mellan undersökningsgrupp och kontrollgrupp/jämförelsegrupp. Å andra sidan visar Goodman et al (1991) i sin studie med sju års uppföljningsperiod att de långsiktiga effekterna är större än de kortsiktiga samt att skillnaderna mellan undersökningsgrupper och kontrollgrupper kvarstår.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis har vi att göra med några olika typer av utvärderingar med olika inriktningar för ungefär samma målgrupp. Vi har å ena sidan att göra med tidiga utvärderingar av alkohol- och drogprogram där kontroll- och jämförelsegrupper helt saknades och där uppföljningsperioden var kort, maximum sex månader. Det som i huvudsak studerades var hur sjukvårdskostnaderna påverkades. Utvärderingarna för denna målgrupp kompletterades allt eftersom med kontroll- och jämförelsegrupper och allt längre uppföljningsperioder. Det blev då intressant att analysera materialet statistiskt för att bli säkerställa signifikans och eventuella påverkansfaktorer på resultatet. Dessa utvärderingar hade alltså uteslutande en ekonomisk ansats och jag väljer att benämna dem som ekonometriska studier. Senare har man försökt lägga till olika typer av sociala mått och mått på livskvalitet för att också fånga effekten för deltagaren i programmet. Anmärkningsvärt är dock att man i stor utsträckning skiljer på ekonomiska mått och mått på deltagareffekt

och redovisar dessa separat. Används effektmått, t ex ASI, ligger de som grund för analyser av vad som kan tänkas påverka det ekonomiska resultatet. Det tycks inte vara så att man i samma studie och för samma programdeltagare använt både ekonomiska mått och effektmått för att redovisa resultaten av åtgärden. Behovet av ett gränsöverskridande förhållningssätt när det gäller samhällsekonomiska studier påpekas dock i en artikel av Etzioni (2003). Samhällsekonomiska analyser, hävdar han, är definitions- mässigt en gränsöverskridande disciplin som kräver två eller flera sociala variabler och en eller fler ekonomiska variabler. Har man färre variabler att analysera bör man inte betrakta analysen som samhällsekonomisk. Med hans definition bör man alltså inte betrakta de tidiga årens ekonomiska analyser av missbrukarvård som samhällsekonomiska. Det samhällsekonomiska förutsätter per definition ett gränsöverskridande och enbart de utvärderingar och analyser som innefattar flera sociala mått på förändring bör betraktas som samhällsekonomiska analyser.

Med denna definition kan således KrAmi-utvärderingen betraktas som en samhällsekonomisk analys. Den inkluderar flera ekonomiska mått och tillika flera sociala mått på förändring.

Vad är samhällsekonomisk utvärdering?

En samhällsekonomisk utvärdering utgår från begreppet samhällsekonomisk lönsamhet, en prövning av huruvida de positiva effekterna av en insats är större än de negativa, både i ekonomiska termer och sociala förändringar för individerna. Även om enskilda medborgare förlorar på åtgärden blir nettoeffekterna totalt sett positiva om vinsterna överskrider förlusterna. Således är det inte bara de ekonomiska vinsterna och förlusterna som räknas in, utan alla verkningar av en åtgärd – både positiva och negativa – beaktas. Det tas hänsyn till såväl kvantifierbara som ej kvantifierbara verkningar. Samhällsekonomisk lönsamhet har en central roll här, och vi skall därför kort diskutera begreppet.

Precis som vid företagsekonomisk lönsamhet bygger även samhällsekonomisk lönsamhet på principen om ”lägsta kostnad per producerad enhet”. Något förenklat kan man säga att en samhällsekonomisk beräkning är en företagsekonomisk beräkning för hela ”företaget” Sverige. Det som skiljer är att samhällsekonomiska beräkningar från företagsekonomiska, är att de inte begränsas till kostnader och intäkter som direkt berör verksamheten. Även kostnader och intäkter som indirekt påverkas räknas med. En annan skillnad är avskrivningstiden för investeringar, som i samhällsekonomiska analyser oftast beräknas till 15-20 år, vilket är betydligt längre än för samhällsekonomiska beräkningar. Dessa skillnader, de indirekta kostnaderna och den längre avskrivningstiden, kan göra att ett projekt som ur företagsekonomisk

synvinkel inte beräknas som lönsamt mycket väl kan vara lönsamt ur samhällsekonomisk synvinkel.

Ibland kommer lönsamhet i konflikt med andra värden, som t.ex. hög kulturell standard och god arbetsmiljö. Samhällsekonomiska kalkyler behöver emellertid inte begränsas till en viss grupp eller några individers värderingar. I samhällsekonomiska kalkyler kan idealt alla individers värderingar beaktas, eftersom hänsyn tas till allt som produceras och/eller konsumeras. Samhällsekonomi bygger nämligen på tanken att om ett projekt förbrukar minsta möjliga resurser kan det som återstår användas till annat. Alternativkostnaden, som i nationalekonomi anger vad en viss resurs ger vid bästa alternativa användning, är ett centralt begrepp även i samhällsekonomi.

Vi ska nu övergå till att diskutera den samhällsekonomiska utvärderingens teoretiska och filosofiska grund innan vi går in på vilka analysmodeller som använts i KrAmiutvärderingen.

Den samhällsekonomiska analysens teoretiska bas

Samhällsekonomisk analys har sin grund i utilitarismen eller nyttoprincipen så som den beskrivits av John Stuart Mill vid 1800-talets mitt (Mill 1861/2003) och även av Jeremy Bentham hundra år tidigare. Skillnaden mellan Benthams och Mills sätt att beskriva utilitarismen var att den senare satte likhetstecken mellan nytta och lycka. Enligt Mill var den moraliskt riktiga handlingen också nyttig och den nyttiga handlingen också den moraliskt riktiga. Principen i den tidiga utilitarismen var att samhället och det ekonomiska systemet skulle organiseras så att summan av medborgarnas nyttor blev så stor som möjligt (Sen 1987) vilket korresponderar helt med hur samhällsekonomisk analys praktiseras idag. Sen pekar emellertid på, precis som ett antal andra forskare (bl a Bergson 1938, Samuelson 1947, Arrow 1951, Rawls 1971, Walzer 1983, Elster 1992), de mätproblem som uppstår när individuella nyttor ska mätas på ett meningsfullt sätt. Det blir bl.a ett moraliskt problem därför att summan av nyttigheterna inte säger något om hur dessa nyttigheter bör fördelas. Rawls och senare också Walzer ansåg att man ur rättvisehänsyn borde försöka maximera nyttan för den individ som har det sämst ställt. Detta är känt som maximinprincipen. Paretoprincipen i sin ursprungliga form tar inte sådana moraliska eller rättvisehänsyn (Pareto 1909 i Pålsson Syll 1998) utan anger att grupper av individer kan välja mellan två olika tillstånd när *samtliga* (min kursiv) är överens om rangordningen. Detta betyder i sin tur att ingen kan få det sämre av att en åtgärd vidtas för då skulle man inte vara överens om rangordningen. Denna princip bortser ifrån många aspekter i mänskligt handlande och mänskliga relationer; bl.a att vissa individer har större makt än andra och att många individer lever under existensminimum. Trots dessa brister används denna princip för att beräkna

en åtgärds samhällsekonomiska nytta. Då de totala intäkterna är större än de totala kostnaderna är åtgärden samhällsekonomiskt lönsam.

Sen (1987) kritiserar detta teorem och särskilt tanken om en allomfattande social optimalitet som bygger på idén att en förändring som är förmånlig för alla måste vara förmånlig och nyttig för samhället. Istället förordar han utilitarismen som moralisk princip genom en kombination av välfärd, uttydd som att det goda är en funktion av nyttan i ett tillstånd, av att nyttan i ett tillstånd kan rangordnas efter nytto-summan och av att alla beslut grundar sig på hur mycket gott som följer av det valda tillståndet. Rawls (1971) kritik grundar sig i första hand på utilitarismens brist på respekt för den enskilde individen; individen används både som medel och mål i sig. Hans teori, som nämnts ovan, grundar sig på att ur rättviseaspekter ge de sämst ställda resurser upp till en miniminivå. Elster (1992) har å andra sidan kritiserat denna teori för att enbart inrikta sig på vissa aspekter av människors välbefinnande och lycka som inkomst, makt, lika möjligheter och självrespekt, men inte aspekter som arbete och hälsa. Nozick (1974) kritiserar å sin sida utilitarismen utifrån ett liberalt synsätt och ställer upp tre principer för rättvis fördelning; egendomsrätt, rätten till utbyte på lika villkor och rätten att få upprättelse vid orättvis behandling. En obruten kedja innehållande dessa tre principer ger automatiskt en rättvis fördelning. Hans teori har därför kommit att kallas för en rättighetsteori. ”På lika villkor” är som jag ser det svårigheten med denna princip, eftersom individer i samhället har olika makt och olika förmågor. Elster (1992) utvecklar en ”commonsense”-princip för rättvis fördelning efter en genomgång och kritik av de ovan nämnda teorierna eller delar av dem. Han menar att det, trots de uppenbara svagheter, finns fördelar med att använda Paretokriteriet som en operationalisering av välfärdsbegreppet eftersom det ger välfärdsökning utan att försämra för någon part. Som skydd för fattiga är utilitarismen inhuman genom att ta för lite hänsyn till dem medan Rawls i sin teori om rättvisa tar så mycket hänsyn till de fattiga att det leder till beslut som är ineffektiva. Istället förordar Elster avsteg från Paretokriteriet för att tillförsäkra alla minimum levnadsstandard utom i de fall fattigdomen är ett resultat av eget handlande.

Sammanfattningsvis kan sägas att det finns ett starkt stöd kring Paretoprincipen men att den har kritiserats för att inte hänsyn tagits till de moraliska aspekterna av en rättvis fördelning.

Sen (1987) är den som kraftigast har kritiserat denna brist på etiska diskussioner inom nationalekonomin. Han hävdar att nationalekonomin har två olika ursprung, bägge intimt besläktade med politik men på olika sätt. Det ena ursprunget rör etiska frågor, det andra rör tekniska frågor och det sistnämnda har fått en för stor plats i förhållande till det förstnämnda. Ekonomi som etik har rötter tillbaka till Aristoteles som hävdade att politiken var den högsta konsten och därför skulle utnyttja andra vetenskaper, *där-ibland* (min kursiv) ekonomi. Målet för mänskliga strävanden är att uppnå det

bästa för människan och det ädlaste är att uppnå målet för en hel nation. Ekonomi som teknik handlar å sin sida om logiska frågor och inte i första hand om frågor som rör människors välbefinnande. Mänskliga beteenden uppfattas som styrda av enkla motiv som är lätta att karakterisera i form av t.ex. utbuds- och efterfrågekurvor och marknadens funktionssätt. Sen efterfrågar en blandning av båda synsätten och påpekar att den moderna national-ekonomin har utarmats av den klyfta som uppstått mellan dem. För att förstå människors beteende, exempelvis människors irrationella beteenden, behöver man utöver att observera det också förklara det observerade tillståndet. I detta avseende anknyter han i någon mån till Etzioni (1988, 2003) som efterfrågar samhällsekonomiska analyser som innehåller ett flertal sociala variabler för att kunna förklara hur tillstånden ändras när en åtgärd införs (se ovan).

Elster (1992) har en viktig poäng när han försöker förklara beteenden hos olika aktörer i samhället. Där Sen och andra resonerat utifrån den centrala beslutsnivån delar Elster upp beslutsfattarna i centrala och lokala aktörer för att visa att aktörerna har olika syn på rättvisa beroende på vilken ställning aktören har i beslutshierarkin. Denna uppdelning anknyter till ett samhällsekonomiskt dilemma, nämligen uppdelningen i de olika aktörerna stat, landsting och kommun, där staten utgör den centrala aktören och landsting och kommun lokala aktörer. Staten anger riktlinjer, ger statsbidrag och ramar, den lokala nivån producerar tjänster och har kostnaderna för dem. Den uppdelning som Elster gör är därför viktig på så sätt att den möjliggör en motsvarande uppdelning och motsvarande resonemang för samhällsekonomisk analys. Elster problematiserar dock inte beslutsfattandet utifrån dessa utgångspunkter. Visserligen diskuterar han hur olika principer styr aktörer och deras handlande men han berör inte sådana problem som hänger samman att man ibland handlar mot kunskap och principer. Trots att man känner till vad som är effektivt handlande så handlar man inte på det sättet då att makten att styra och att utföra ligger i olika händer. Bergmark (1996) menar å sin sida att effektivitetsfrågan kan användas för att ge en temporär lösning på prioriteringsfrågan, d.v.s att välja det mest effektiva för att slippa prioritera. Utgångspunkten i den samhällsekonomiska teorin är dock att se samhällets ekonomi som en helhet. I de fall de olika aktörerna handlar som en aktör ger hans framställning en fingervisning om hur olika principer för rättvis fördelning fungerar i praktiken. Problemet med utilitarismen, Paretokriteriet och rättvis fördelning handlar alltså i grund och botten om att samhällsekonomi inte organiserats på ett sådant sätt.

METOD

Urval - selektion och matchning

Urvalet genomfördes via matchning mellan deltagarna i KrAmiprogrammen och jämförelsegrupperna i frivård samt Knuff. Matchningen gick till på följande sätt: KrAmigrupperna bestod av de individer som påbörjade programmet under läsåret 1995/1996. Knuffgruppen utgjordes av individer som påbörjade Knuff under samma tidsperiod. De som påbörjade KrAmiprogrammet valdes från en grupp som var aktuella för frivårdsinsatser eller insatser från socialtjänsten p.g.a återkommande kriminella aktiviteter. De skulle alla vara motiverade till förändring.

När jämförelsegruppen från frivården skulle väljas användes samma kriterier som för urvalet till KrAmiprogrammet d.v.s att personerna skulle vara mellan 18-25 år, vara straffade vid flera tillfällen, ha problem att få eller behålla ett arbete, även ha andra sociala problem samt vara motiverade till förändring.

Urvalet av klienter från frivårdsgruppen gjordes i samarbete med frivårdsinspektörer från de aktuella frivårdsdistrikten. När matchningen genomfördes tittade man på KrAmigruppen för att få gruppen så lik denna som möjligt. De frivårdsdistrikt som valdes låg i samma geografiska område som de undersökta KrAmiprogrammen. Ålderskriteriet samt kriteriet om fler än ett strafftillfälle var lätta kriterier att operationalisera. Ett flertal av individerna var emellertid så pass unga att de inte ännu kommit i kontakt med arbetsmarknaden; då matchades individerna med utgångspunkt i kriterierna ålder, strafftillfällen och sociala problem. De sociala problemen var övervägande missbruksproblem och problem som uppkommit till följd av missbruk, därför användes missbruksproblem som kriterium för sociala problem. Några mer utvecklade mått på individuell motivation fanns inte tillgängliga i studien. Här användes istället individernas egna utsagor samt frivårdsinspektörernas bedömningar, förhållandevis grova och osäkra mått.

Hur såg grupperna ut?

Matchningsproceduren medförde att grupperna såg ut enligt tabellen nedan:

Tabell 1: Resultatet av matchningen

Grupp	An-tal	Ålder	Kön	Boende	Sysselsättning	Brott	Missbruk
KrAmi Malmö	30	22	100% män	50% eget 36% föä 11% övr	4% arbet 21% studier 61% arb lös 14% övr	50% nark 82% egend 67% våld	2 år alk 1år heroin 3år amfeta 3 år canna
KrAmi Örebro	32	27	100% män	57% eget 26% föä 7% övr	22% arbete 4% studier 44% arb lös 24% övr	48% nark 63% egend 67% våld	4 år alk 1 år heroin 4 år amfeta 4 år canna
Knuff	26	27	63% män 37% kv	58% eget 16% föä 11% övr	16% arbete 10% studier 63% arb lös 2 % övr	16% nark 42% egend 37% våld	2 år alk 0 år heroin 0 år amfeta 2 år canna
Frivård	52	26	98% män 2% kv	56% eget 33% föä 11% övr	16% arbete 18% studier 44% arb lös 21% övr	42% nark 76% egend 64% våld	4 år alk 0 år heroin 4 år amfeta 5 år canna

Sammanställningen visar att grupperna är ganska ”tunga” med omfattande kriminalitet och missbruk. Matchningen till trots uppstod skillnader i grupp-sammansättning. Den mest iögonfallande skillnaden är den för ålder. En av KrAmi-grupperna, KrAmi Malmö, avvek signifikant åldersmässigt från övriga grupper. Deras genomsnittliga ålder var 22 år medan de andra gruppernas ålder låg kring 26-27 år. Den åldersmässiga skillnaden kan också förklara skillnaderna i missbruksmönster och sysselsättning mellan KrAmi-grupperna och frivårdsgrupperna. När det gäller boende, som tillsammans med missbruksmönster får utgöra mått på social problematik/förankring, ser vi att grupperna är någorlunda jämförbara. Det kan noteras att deltagarna i frivårdsgrupperna i högre utsträckning också hade föräldrar med svensk bakgrund och kom från mindre orter.

I övrigt var Knuffprogrammet det enda med kvinnliga deltagare och deras deltagare var i mindre utsträckning kriminellt belastade och hade ett lättare missbruk bakom sig jämfört med andra grupper i utvärderingen. Dessa skillnader mellan Knuff och övriga program medförde att programmet togs bort i den samhällsekonomiska långtidsuppföljningen.

Urvalsförfarandets effekter

För att förklara utfall av ett program är det av vikt att inte blanda samman insatsen med andra faktorer. För de aktuella grupperna kan faktorer som personlig mognad och historia, effekter av själva undersökningen, selektionseffekter och bortfall ha påverkat resultatet.

Urvalsförfarandet har som ovan nämnts medfört att undersöknings- och jämförelsegrupper inte är fullt jämförbara. När deltagare valdes till KrAmi-programmen valde man individer som straffats vid fler än ett tillfälle, var under 25 år, hade missbruks- eller annan social problematik och bedömdes vara motiverade till förändring. Sedvanlig påföljd för denna grupp var frivård. Frivårdens jämförelsegrupper valdes enligt samma kriterier som Krami-deltagarna och på det sätt som framgår ovan. Urvalet till de båda grupperna, undersökningsgrupp och jämförelsegrupp, gjordes då i princip från samma grupp, de som var aktuella för frivårdspåföljder under läsåret 1995/1996. Förutom de skillnader som redovisats ovan kan detta ha medfört att man valt de bäst motiverade till KrAmigruppen och ”de näst bäst motiverade” till jämförelsegruppen. Detta fenomen kallas också ”creaming”. Eftersom kriteriet motivation är svårsmätbart och man således inte kan kontrollera för denna variabel kan det vara så att det är denna skillnad som förklarar en del av skillnaderna i resultat mellan grupperna.

Vi ska också diskutera några av de andra skillnaderna mellan grupperna och i vilken riktning de kan tänkas påverka resultaten innan vi går in på en analys av dessa utifrån en multivariat regressionsanalys.

Hur påverkar ålderskillnaden mellan KrAmi Malmö och de övriga grupperna resultaten? Yngre klienters förankring både i arbetslivet och i den brottsliga karriären bör inte ha utvecklats lika långt och de bör befinna sig i en mer förändringsbar fas av livet. Högre ålder medför å andra sidan bättre motivation och större benägenhet att sluta av egen kraft (Blomqvist, 1999). Om mognad eller självläkning följer med stigande ålder skulle insatsernas effekter kunna sammanblandas med en naturlig förändring.

I fråga om sociala resurser fann vi en annan skillnad mellan frivårdsgruppen och KrAmi-programmen. Skillnaden gjorde sig synlig på så sätt att frivårdsgruppen i Örebro/Karlstad hade färre invandrare, högre utbildning, längre erfarenhet av arbete samt kom från bostadsorter som vi bedömde ha mindre kriminell belastning. Möjligheterna att klara sig själv med stöd i sin närmaste omgivning bör vara större för personer eller grupper som har fler sociala tillgångar, mer resurser och färre möjligheter till brott och missbruk. Det finns risk att dessa sociala resurser som fanns före insats kan blandas samman med de uppmätta effekterna.

Trots olikheter i sociala resurser är KrAmi- och frivårdsgrupperna relativt lika när vi ser till erfarenheten av kriminalitet och missbruk. Däremot skiljer sig Knuff med sin mer heterogena målgrupp. Gruppen består av en

blandning klienter som har stora problem med kriminalitet och brott, personer vars problem kännetecknas av social oro och personer som inte har några problem med missbruk eller asocialitet. Psykologiska problem är också vanliga. I gruppen finns även kvinnor, vilket inte är fallet i KrAmi- och frivårdsgrupperna. På grund av olikheterna blir jämförelser svåra och slutsatserna mycket osäkra.

Både klienter och insatser påverkas av externa faktorer som har med omgivningen och samhällsutvecklingen att göra. Några omgivningsfaktorer som kan ha påverkat resultaten är arbetsmarknadens utveckling generellt, lokala variationer i tillgången på arbete och omfattningen av problem som har att göra med brott och missbruk. Både skillnader i arbetsmarknad och problem med missbruk och kriminalitet har vi försökt eliminera genom att slå ihop de två KrAmi-programmen och frivårdsgrupperna i artiklarna. I rapporten redovisas dock grupperna separat och när vi jämför de enskilda grupperna kan lokala skillnader ha påverkat resultatet. Malmö-regionen hade vid undersökningens början en ganska svag arbetsmarknadsutveckling som dock under undersökningsperioden utvecklades positivt med bygget av Öresundsbron. Denna positiva utveckling kan ha påverkat frivårdsgruppen mer eftersom de kom ut på arbetsmarknaden något senare än KrAmigruppen.

Sammanfattningsvis kan vi inte utesluta att de resultat och skillnader som uppkommit – och som närmare redovisas i den först publicerade rapporten samt de tre artiklarna – kan hänföras till selektionseffekter i urvalsförfarandet lika väl som till effekter av programmen. För att utröna om de skillnader vi fann mellan grupperna kan bero på skillnader i bakgrundsfaktorer genomförs därför en multipel regressionsanalys. Urvalet av de oberoende variablerna i denna utgörs av de problemområden där det föreligger skillnader mellan grupperna, d.v.s ålder, utbildningsnivå, arbetslivserfarenhet samt kriminalitet och missbruk. De oberoende variablerna är operationaliserade enligt följande:

<u>Problemområden:</u>	<u>Valda variabler:</u>
ÅLDER=	Ålder
ARBETE/ SYSSELSÄTTNING=	Avslutad skolutbildning efter antal år Hur länge varade längsta arb perioden Klientskattning av problem med arbete/ sysselsättning
KRIMINALITET=	Tid i fängelse

MISSBRUK= Injicerat antal gånger
Cannabis debutålder
Antal behandlingar alkohol
Antal behandlingar narkotika

Beroende variabel i analyserna är skillnader i totala samhällskostnader mellan perioden före behandling och efter behandling.

För att se om det fanns skillnader mellan grupperna användes dummyvariabeln gruppstillhörighet där KrAmi kodades 1 och frivård 0. Nedanstående sammanställning är resultatet av analysen. Där framgår också vilka kombinationer av ovanstående variabler som valts.

Tabell 2. Multipel regressionsanalys. Beroende variabel: skillnader i totala samhällskostnader i perioden före behandling och perioden efter behandling.

Problemområde	Variabel	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4
ÅLDER	Ålder	0,53	0,69		0,37
ARBETE/ SYSSELSÄTTN	Avslutad skola efter antal år	-1,93 *	-1,84 *	-1,75 *	-1,88 *
	Hur länge varade längsta arbets per				1,14
	Klientskattn av probl arb	-1,54	-2,04 **	-1,96 *	-2,87 ***
KRIMINALITET	Tid i fängelse	2,69 ***	2,74 ***	3,62 ***	2,60 **
MISSBRUK	Antal behandl alkohol				-1,49
	Ant behandl narkotika				0,24
Grupptillhörighet	Dummyvariabel		1,88 *	1,83 *	1,97 **
Konstant	F-värdet regressionen	5,17 ***	4,94 ***	6,08 ***	3,55 ***
Justerad R Square		0,14	0,16	0,16	0,18
N		106	106	106	92

I tabellen redovisas b-koefficienternas t-värde

* = signifikant på 10%-nivån

** = signifikant på 5%-nivån

*** = signifikant på 1%-nivån

Det avgörande skälet för att genomföra analyserna i Tabell 2 är att undersöka huruvida vi – när vi kontrollerat för skillnader i gruppernas sammanställning – har kvarstående samband mellan vilket program man genomgått och hur samhällskostnaderna utvecklats. I modell 2 och 3 finner vi att

grupptillhörighet uppvisar ett positivt och (på tioprocentnivån) signifikant samband med det samhällsekonomiska utfallet. I modell 4, där flest bakgrundsfaktorer ingår, förstärks detta samband ytterligare (signifikant på femprocentnivån). Sambanden i sig ger stöd åt de iakttagelser avseende programeffekter vi tidigare gjort, men sambandens styrka liksom den inte allt för höga förklarade variansen (16-18 procent) manar samtidigt till en viss återhållsamhet i tolkningarna.

Vi kan vidare av de samband som enskilda variabler etablerar konstatera att ålder, antal behandlingar för alkohol eller narkotika samt tidigare arbetsperioders längd inte tycks ha särskilt stor betydelse för utfallet. Däremot har tid i fängelse och klientskattning av problem med arbete ett visst förklaringsvärde. När det gäller tid i fängelse medför variabelns beskaffenhet problem; höga kriminalvårdskostnader i perioden före medför ju att dessa bör sjunka till ett minimum så länge personen är i annan typ av behandling och inte får nya fängelsestraff.

Generaliserbarhet

Frågan om generaliserbarhet är oundviklig i en metoddiskussion. Är resultaten allmängiltiga eller gäller de enbart för de personer som undersökts? Frågan är svår att besvara även om vi undersökt flera KrAmiprogram och frivårdsprogram för att eliminera skillnader mellan olika orter. Ett problem är att det helt saknas jämförbara svenska studier inom området och att de utländska studier vi kan jämföra med i regel omfattar undersökningspersoner med bättre social förankring. Som vi redan sett av forskningsgenomgången omfattar jämförbara amerikanska studier när det gäller rehabilitering av missbrukare nästan undantagslöst studier av medelålders vita män med tämligen god arbetsmarknadsanknytning. När vi jämför resultaten skulle man möjligen kunna förvänta sig bättre resultat för dessa, vilket dock inte är fallet. Tagit i betraktning ”våra” undersökningspersoners sämre utgångsläge kan man dock anta att utrymmet för förbättringar är större vilket får en större påverkan på det ekonomiska resultatet. Valet av fler ekonomiska variabler kan också ha påverkat vårt resultat i en gynnsammare riktning. Detta diskuteras mer ingående i CUS – rapporten

DEN SAMHÄLLSEKONOMISKA UTVÄRDERINGENS METOD

Den samhällsekonomiska utvärderingen grundar sig huvudsakligen på två typer av samhällsekonomiska analyser – kostnads-/intäktsanalys (CBA) samt en kostnads-/effektivitetsanalys (CEA). Dessa två har i CUS-rapporten kompletterats med en analys av omfördelning av kostnader mellan olika kostnadsbärare.

Jag har ovan diskuterat de bakomliggande resonemangen kring samhällsekonomisk beräkning och analys. I min utvärdering av KrAmi har jag valt att tillämpa traditionell nationalekonomisk teori enligt Paretokriteriet därför att det finns en bred uppslutning om denna princip. Dock är jag medveten om de brister som följer med tillämpandet av denna princip³. Jag tillämpar t.ex. det förenklade förfarandet att mäta nytta i kostnads- och intäktstermer. Ökade kostnader och minskade intäkter innebär minskad nytta, minskade kostnader och ökade intäkter innebär ökad nytta. I praktiken är det så att i en samhällsekonomisk analys kan nyttan öka för några individer men minska för andra. Om den totala nyttan för samhället ökar säger vi att en åtgärd är samhällsekonomiskt lönsam, trots att vi går emot Paretokriteriet som anger att ingen ska få det sämre. Paretokriteriet är i praktiken ersatt med ett effektivitetskriterium.

När det gäller den samhällsekonomiska utvärderingen har jag dock försökt ta hänsyn till dessa svårigheter genom att göra flera olika typer av beräkningar. Kostnads-/intäktsanalysen (CBA) är en beräkning utifrån en central aktörsnivå som tar hänsyn till samhällets totala nettoeffekter av en åtgärd som genomförs. I de fall en åtgärd ger en positiv påverkan på bruttonationalprodukten totalt ska den genomföras, om man tillämpar Sens (1987) princip om konsekvens. Kostnads-/effektivitetsanalysen ställer kostnaderna mot olika typer av centrala och lokala mål (Plotnick 1994). Utgångspunkten är fortfarande samhällets totala kostnader och intäkter och hur dessa påverkas av KrAmiåtgärden men resultatet ställs mot hur stor påverkan åtgärden har på möjligheten att få ett arbete, hur stora besparingar kommunen kan göra etc. För att åskådliggöra problematiken runt den tredelade samhällsekonomiska uppdelningen görs en kompletterande analys av kostnads- och intäktsströmmarna mellan de olika aktörerna före, under och efter behandling.

³ Se diskussionen ovan om den samhällsekonomiska analysens teoretiska bas.

Kostnads-/intäktsanalys (CBA)

Syftet med en kostnads-/intäktsanalys är att identifiera och värdera de effekter som en insats har på samhället, på ett sådant sätt att effekter av olika insatser kan jämföras. Man strävar därför efter att kvantifiera de tänkbara effekterna (Bohm 1988, Plotnick 1994). I en kostnads-/intäktsanalys redovisas alla kända kostnader och intäkter för de klienter som tagit del av en insats. Det gäller såväl de direkta kostnaderna för själva insatsen som de indirekta kostnaderna, som blir resultatet av att även andra resurser utöver själva insatsen tas i anspråk. Det kan t.ex gälla socialtjänsts- eller kriminalvårds-kostnader som inte är direkt förknippade med insatsen.

Både de direkta och de indirekta kostnaderna redovisas dels för den tid som valts som uppföljningstid, dels framåt i tiden. Beräkningen av framtida intäkts effekter i CUS- rapporten uppskattas på grundval av extrapolering av tidigare intäkter. I långtidsuppföljningen (artikel 3) har ingen extrapolering gjorts av intäkterna utan kostnader och intäkter har antagits förbli som de var två år efter avslutat program. Denna avvikelse mellan den ursprungliga utvärderingen och långtidsuppföljningen kan naturligtvis diskuteras, speciellt när man jämför resultaten från dessa. I den ursprungliga utvärderingen förväntades därför intäkterna från produktion vara större än de antogs vara i långtidsuppföljningen. Detta måste vi därför ta hänsyn till när vi diskuterar skillnaderna i resultat.

Ett viktigt och svårt moment vid en kostnads-/intäktsanalys är att identifiera alla tänkbara verkningar av den insats som studeras (Bohm, 1988), och även om det är svårt att identifiera samtliga möjliga effekter av en samhällsinsats försöker man identifiera så många som möjligt. Samhällsinsatser genererar både intäkter och kostnader. Intäkter uppstår när insatsen producerar ett positivt värde för samhället, oberoende av vem som tar del av den. Kostnader uppstår å andra sidan när en insats förbrukar resurser som kunde ha använts till någonting annat.

De övergripande målen för KrAmi är att klienterna skall få arbete och klara av att leva ett socialt acceptabelt liv så att de blir delaktiga i samhällslivet på "normala" villkor. Arbete kan betraktas som den produktionsvinst en individ i arbete ger och har i KrAmiutvärderingen operationaliserats genom att använda pensionspoäng (se nedan). Delaktighet och normalitet är däremot begrepp som är svåra att fånga i operationella definitioner. Även om frivårdens insatser i första hand är brottsförebyggande har de också integrering i samhällslivet som mål. En bieffekt kan bli minskat alkohol- och narkotikamissbruk.

Lyckas de studerade programmen och frivården med sina avsikter får klienterna anställning. Det leder i sin tur till att nya varor och/eller tjänster framställs. Resultatet blir då en ökning av den totala produktionen i samhället. Värdet av denna ökning beräknas enligt gängse teori med utgångspunkt

från en genomsnittlig industriarbetarlön, men verklig lön eller en uppskattning av det verkliga värdet av produktionen för den som får en anställning bör användas om detta är möjligt.

Om de studerade insatserna lyckas förändra klienternas inställning till brott så att de upphör med brottsliga aktiviteter minskar kostnaderna för polis- och rättsväsende. När kostnader för polisingripanden, domstol, övervakning, fängelse och liknande minskar sparar samhället resurser. Även för brottoffrens del minskar välfärdsförlusterna när brotten minskar i antal. Denna typ av sparade resurser kan i princip användas för andra ändamål.

Om insatserna också leder till minskat missbruk kan vi förvänta oss besparingar inom hälso- och sjukvården, för slutenvård och öppenvård och inom socialtjänsten för behandling m.m. Dessa resurser kan även de användas på annat sätt.

Troligen finner vi också att insatserna resulterar i effekter som är svåra att kvantifiera men som ändå påverkar samhällsekonomin. Tar klienterna t.ex mer ansvar för sina barn kan det medföra att en familjehemsplacering upphör. Om denna typ av indirekta effekter av insatserna kan kvantifieras skall de ingå i den samhällsekonomiska beräkningen. Det har dock inte varit möjligt att ta hänsyn till dessa effekter i denna studie. Man kan naturligtvis hävda att dessa uppgifter kunnat identifieras och därefter hämtats in i samband med insamling av andra data från socialtjänsten. När vi upptäckte detta misstag bedömdes det ta för mycket tid att återigen gå tillbaka till varje socialkontor för att hämta nya uppgifter.

Betalningsströmmar mellan samhället och individen, så kallade finansiella transfereringar, kan diskuteras när det gäller exempelvis lönebidrag och socialbidrag. I CUS-rapporten har därför kostnads-/intäktsanalysen beräknats både med och utan lönebidrag. Tanken är att lönebidraget, som visserligen rent tekniskt är att betrakta som en transferering, ibland kan användas för att underlätta inträde på arbetsmarknaden. Lönebidraget motsvaras då inte av ett lika stort arbetshandikapp som speglar avvikelsen i produktion jämfört med en icke arbetshandikappad. Vi har fått information om att lönebidraget användes i KrAmiprogrammet för att underlätta inträdet.

Brott påverkar samhällsekonomin indirekt. Dessa kostnader brukar emellertid inte tas med i de beräkningar som ligger till grund för samhällsekonomisk analys, eftersom de inte enligt teorin påverkar värdet av de varor som produceras i samhället (Thomas 1992). Produktionsvärdet BNP höjs inte, och kriminella handlingar som rån, stöld, bedrägeri eller prostitution betraktas därför inte som en del av den "vita" samhällsekonomin.

Det finns emellertid andra sätt att betrakta brott i samhällsekonomiska sammanhang. När samhället ersätter stulna varor med nya ökar samhällets totala produktion av varor. Om de pengar som används till konsumtion av droger i stället skulle användas till annan konsumtion ökar det totala antalet producerade varor. Vi finner alltså en parallell till resonemanget om

alternativkostnader. Den kriminella ekonomin skulle då på samma sätt som frivilligt arbete, hushållsarbete och ”svart arbete” betraktas som en del av den informella ekonomin (Thomas, 1992). Även om brott och kriminalitet är aktiviteter som bedrivs vid sidan om, så påverkas samhällsekonomin antingen direkt genom polisingripanden, rättsprocesser och straffpåföljder eller indirekt, t.ex i form av utbetalda försäkringar för brott som är ouppäckta eller ouppklarade.

Hur har kostnader och intäkter operationaliserats i KrAmiutvärderingen?

Följande operationalisering har skett av intäkter och kostnader:⁴

- Sjukvårdsutnyttjande; öppen och sluten vård, somatisk, psykiatrisk och toxikomani
- Socialtjänstkostnader; socialbidrag, behandling extern/intern, samtal
- Försäkringskassans kostnader; sjukpenning, föräldrapenning, a-kassa, KAS, utbildningsbidrag⁵, sjukbidrag, bostadsbidrag, bidragsförskott
- Kriminalvårdskostnader; olika typer av anstalt och frivård
- AMS kostnader i form av handläggning och samtal hos Arbetsförmedlingen samt ALU, lönebidrag och arbetslöshetsersättning.

Dessutom samlades uppgifter om klienternas pensionspoäng (se nedan) in för att beräkna deras anknytning till arbetsmarknaden, d.v.s värdet av insatserna. Nedan diskuteras valet av pensionspoäng för beräkning av anknytning till arbetsmarknaden i ett särskilt kapitel.

I inledningsfasen av arbetet sökte vi, i samarbete med programmen samt personal från frivården, identifiera på vilket sätt deltagarna i programmen kommer i kontakt med samhällsinsatser som kan innebära kostnader. Vissa av de kostnader som skulle kunna vara av intresse i denna studie är svåra att både identifiera och värdera. Förutom de tekniska problem som man stöter på kan också värdet av att inkludera vissa kostnader och intäkter i den samhällsekonomiska beräkningen diskuteras. Handläggningskostnader, kontakter med frivilliga och kostnader som drabbar familj och närstående är exempel på sådana problem som här kort skall diskuteras.

⁴ Information samlades in om de totala kostnaderna och intäkterna för respektive grupp såväl för året före insatsen, under insatsen och efter insatsen.

⁵ Utbildningsbidraget betalas ut från Försäkringskassan men handläggs av AMS.

Handläggingskostnader bör enligt den samhällsekonomiska teorin tas med i samhällsekonomiska beräkningar därför att de återspeglar en verklig produktion. De kan dock vara svåra att identifiera på grund av att registren är bristfälliga, och de blir därmed också svåra att värdera. Även uppgifter om klienternas kontakter med frivilliga organisationer är svåra att få fram. Det förs inga register hos frivilliga organisationer och ASI-intervjun som användes i effektstudien ger heller ingen information om sådana kontakter.

Kostnaderna för tredje man – föräldrar och andra närstående – har under senare år diskuterats bland samhällsekonomer. Inget har dock publicerats då beräkningarna bygger på antaganden och schabloner. Vissa kostnader kan följa av att antal sjukskrivningsdagar ökar för exempelvis anhöriga när de tar hand om närstående missbrukare eller själva blir sjuka på grund av psykisk stress. Dessa uppgifter skulle dock kunna samlas in, men det har inte gjorts i denna utvärdering.

Pensionspoäng – en intäkt i den samhällsekonomiska analysen

Pensionspoängen grundas precis som den skattepliktiga inkomsten på uppgifter om faktiskt utbetald lön och andra skattepliktiga förmåner under året. Det innebär att skattepliktiga ersättningar från socialförsäkringssystemet som t.ex sjukpenning, arbetslöshetskassa samt löne- och utbildningsbidrag är pensionspoängsgrundande, men inte socialbidraget. Högsta möjliga pensionspoäng, 650 poäng, uppnår en person som under ett år har en inkomst på minst 25 000 kronor per månad. En genomsnittlig industriarbetarlön på 15 000 kr per månad ger då 385 pensionspoäng. Pensionspoängen räknas ut enligt följande formel:

$(\text{Den pensionsgrundande inkomsten} - 37\,200) / 37\,200^6 = \text{pensionspoängen.}$

I den samhällsekonomiska beräkningen har pensionspoängen använts för att beräkna värdet av klienternas rehabilitering till arbetslivet. Den faktiska inkomsten under året är också en indikator på anknytning till arbetsmarknaden. Riksskatteverkets uppgifter om skattepliktig inkomst innehåller dock avdrag för t.ex utgiftsräntor, vilket minskar skatteuttaget. Detta minskar den redovisade inkomsten och också det faktiska värdet av produktionen, och därmed också den faktiska anknytningen till arbetsmarknaden. Ett annat alternativ hade varit använda den självrapporterade uppgiften om inkomst från ASI-intervjun men efter kontroll ansåg vi att den uppgiften inte var tillförlitlig. När deltagarna svarade på vad deras inkomst varit de senaste 30 dagarna uppgavs inkomsterna totalt vilka då kunde vara en mix av

⁶ 37 200 kronor utgör det förhöjda prisbasbeloppet för 1999.

löneintäkter, sjukpenning, pensioner, socialbidrag, svarta inkomster etc. Vi skulle då få en felaktig bild av både den ökade produktionen och anknytningen till den öppna arbetsmarknaden. Av dessa tre tänkbara indikatorer betraktas därför pensionspoängen som en något bättre indikator eftersom vi var ute efter både ökningen av samhällets produktionsintäkter och anknytning till arbetsmarknad. Även utbetald sjukpenning speglar ju anknytning till arbetsmarknaden även om den tekniskt sett ska betraktas som en transfereering. Av de två alternativen pensionspoäng och beskattningsbar intäkt valdes pensionspoäng därför att den pensionsgrundande inkomsten inte innehåller avdrag för utgiftsräntor. Ett fjärde alternativ hade varit att få uppgifter om deltagarnas löner via deras arbetsgivare. Detta hade dock varit ett mycket tidsödande förfarande och övergavs.

För att få en uppfattning om hur stor sjukpenningens andel av inkomsten är kan nämnas att den för både KrAmi och frivård var 6 kronor per dag före behandling. I perioden efter behandling steg den till knappt 10 kronor per dag för frivårdsgruppen medan den låg kvar på 6 kronor för KrAmi-gruppen – eller mindre än en procent av inkomsten.

Kostnad-/effektivitetsanalys – ett annat sätt att mäta

I kostnads-/intäktsanalysen identifieras som vi har sett alla tänkbara effekter av en insats och samhällets intäkter och kostnader beräknas. Kostnads-/effektivitetsanalys som används som komplement i den samhällsekonomiska utvärderingen underlättar jämförelser av olika insatser. Om man av flera olika samhällsinsatser vill välja den mest lönsamma är kostnads-/effektivitetsanalys ett hjälpmedel för detta.

De direkta och indirekta kostnader som identifierades med hjälp av kostnads-/intäktsanalysen ställs i kostnads-/effektivitetsanalysen mot indikatorer som mäter resultaten av insatserna. Det kan vara indikatorer som exempelvis i vilken omfattning en insats lyckas med rehabiliteringen av sina klienter. I kostnads-/effektivitetsanalys används även andra mått som t.ex. avskrivningstiden för kostnaden för insatsen och vinsten för varje satsad krona (French 1995).

Särskilt användbar blir kostnads-/effektivitetsanalys när det inte är möjligt att ge de förväntade framtida intäkterna ett monetärt värde. Kostnads-/effektivitetsanalys används därför ofta som komplement till kostnads-/intäktsanalys (French 1995, Plotnick 1994, Gramlich 1992, Levin 1983). Låt oss anta att en beslutsfattare skall göra en prioritering av insatser vars viktigaste mål är att minska antalet brott och att insatsernas övriga effekter inte är av intresse för beslutsfattarna. Då kan insatserna utvärderas i termer av hur många brott insatserna förhindrar per krona som satsas. Den insats

som leder till den största minskningen av brott per nedlagd krona kommer då att förordas.

När vi har att göra med samhällsinsatser med ett överordnat mål blir fördelen av att uttrycka insatsens värde i monetära termer tydlig. Gäller det däremot insatser med många mål utan prioriteringsordning har man å andra sidan ingen hjälp av kostnads-/effektivitetsanalysen. Kostnads-/intäktsanalys ger mer vägledning än kostnads-/effektivitetsanalysen när insatsernas intäkter är av olika slag, ingen av dessa dominerar och de endast kan uttryckas i monetära termer. När det gäller samhällsekonomisk utvärdering av rehabilitering av missbrukare har det ibland ifrågasatts om det finns anledning att använda kostnads-/effektivitetsanalys eftersom de flesta effekter kan uttryckas i monetära termer.

Kostnads-/effektivitetsanalysen kan användas som komplement till kostnads-/intäktsanalysen om man vill jämföra olika insatser i kostnadshänseende. Då kan en rangordning göras mellan olika program. Detta har gjorts både i den ursprungliga CUS-rapporten och i långtidsuppföljningen som redovisas i artikel 3.

Om fördelning av kostnader

CUS-rapporten innehåller också en analys av de samhällsekonomiska betalningsströmmarna. Aktiva samhällsinsatser för med sig att kostnader och intäkter omfördelas mellan de kostnadsbärare som berörs. I utvärderingen är kommun, landsting och stat berörda. När en huvudman försöker begränsa sina egna kostnader kan dock effekten bli att kostnaden förflyttas till en annan.

Några exempel kan belysa hur omfördelning av kostnader kan tänkas gå till.

Om kommunens socialtjänst anvisar en klient till öppenvård, som relativt sett är mindre kostnadskrävande kan man anta att klientens situation förbättras, hypotetiskt dock mindre än om socialtjänsten valt en mer intensiv och mer kostnadskrävande insats. Fördelen med öppenvårdsalternativet för socialtjänstens del är, vid sidan av kostnaderna, att man kan behålla kontrollen över klientens utveckling. På sikt skulle dock valet av öppenvård kunna leda till högre kostnader för landstinget, t.ex i form av fler oplanerade och dyra sjukhusvistelser och högre kostnader för staten i form av exempelvis fler polisinsatser och fler domstolsförhandlingar. Sjukvårdskostnaderna korresponderar på så sätt omvänt med socialtjänstkostnaderna; socialtjänstens kortsiktiga och mindre kostnadskrävande lösningar tenderar att ge fler oplanerade och mer kostnadskrävande sjukhusvistelser och vice versa (Jess & Westerlund 1998).

Om man antar att även staten är intresserad av att minimera sina kostnader, genom färre polisinsatser och färre ingripanden mot droghandel och införsel av droger, minskar även kostnaderna för fängelsevistelser. Detta

sker om statens resurser för sådana ingripanden skärs ner eller om acceptansen för sådana brott ökar. Eftersom socialtjänsten har det yttersta ansvaret för kommunens invånare finns det med ett sådant scenario en risk för ett ökat tryck på socialtjänsten. Socialtjänsten kanske tvingas ta till tvångsåtgärder som i sin tur ökar kommunens kostnader. De olika huvudmännens kostnader kan alltså ses som korresponderande kärll; när den ena försöker minska sina kostnader kan de öka på annat håll.

Staten ger bidrag såväl till kommuner och landsting som till enskilda individer. Med generella bidragssystem tvingas kommunerna alltmer att prioritera mellan olika möjliga insatser (Ds 1992:46). Det kan innebära att kommunerna inte satsar sina resurser på verksamheter som vänder sig till människor med låg eller ingen skattekraft. Missbrukare är en grupp som ur kommunens synvinkel tenderar att kosta mer än vad de ger, och satsningar på denna grupp medför inga större eller omedelbara vinster för kommunen.

Insamling av data – etiska överväganden

I den samhällsekonomiska studien inhämtades känsliga uppgifter om klienter direkt från offentliga register. Klienterna hade tidigare vid två tillfällen intervjuats enligt ASI och var informerade om den utvärdering som pågick. Den ursprungliga planen var att också i den samhällsekonomiska studien söka medgivande av varje enskild klient. Detta övergavs dock av olika anledningar: I ASI-studien hade man upptäckt att det varit svårt att nå alla klienter till den andra intervjun och därför drabbades denna del av studien av dropouts. Vi trodde också att projektet genom att söka medgivande från varje individ skulle drabbas av kostsamma förseningar. I stället sökte vi de vederbörliga tillstånden hos Socialstyrelsens etiska råd och berörda myndigheter, d.v.s. Kriminalvårdsstyrelsen, respektive landstings sjukvårdsförvaltningar, lokala försäkringskassor, Arbetsmarknadsverket samt samtliga berörda socialförvaltningar respektive socialdistrikt. Undersökningarna startade så snart varje myndighet givit sitt tillstånd.

Samtliga klienter fick ett informationsbrev om den samhällsekonomiska utvärderingens innehåll och syfte, vilka register som skulle undersökas samt kopplingen till effektstudien. De informerades dessutom om att uppgifterna skulle komma att avidentifieras och sammanställas i tabeller där man inte skulle kunna identifiera enskilda individer. Klienterna gavs möjlighet att avstå från att delta i studien, genom att höra av sig till undersökningsledaren antingen per telefon eller per post. Ingen valde dock att avstå och endast ett brev återkom med påskriften ”adressat okänd”. Denna klient visade sig ha avlidit.

Känsliga uppgifter från myndighetsregister har förvarats på ett säkert sätt och behandlats av enbart mig själv. Alla uppgifter samlades in per individ, och samtliga gavs ett identifikationsnummer identiskt effektstudiens. I

sammanställningarna och i SPSS-materialet återfinns enbart identifikationsnumret, aldrig personnumret eller namnet.

Hur tillförlitligt är insamlat material?

Via KrAmi och Knuff fick vi uppgifter om inskrivningsperiodens längd, huruvida behandlingen fullföljdes eller inte samt kostnaden för behandlingen. Uppgifterna har kontrollerats vid flera tillfällen, av flera av varandra oberoende personer och i olika register hos KrAmi och Knuff. Frivårdens inskrivningsperiod bestämdes enligt registerutdraget från Kriminalvårdsstyrelsen och var därför identisk med frivårdspåföljdens längd.

Underlaget från Kriminalvårdsstyrelsen bestod av registerutdrag där domar och påföljder, datum samt antalet dagar i olika typer påföljder för varje individ kunde avläsas. Vi fick alla data om samtliga individer som fanns i deras register. För att materialet skulle kunna sammanställas till kostnad per individ användes Kriminalvårdsstyrelsens sammanställningar av självkostnadspriser per påföljd. I materialet angavs också typ av anstalt, kostnad för detta samt kostnad för frivård. Dessa uppgifter sammanställs årligen i en särskild skrift från Kriminalvårdsstyrelsen. Insamlingen av material innebar inga svårigheter och tillförlitligheten får anses god, alla klienter som över huvud taget finns i kriminalvårdsregistret är medräknade. Vissa farhågor om att materialet inte var helt komplett väcktes dock när vi fann att några klienter i KrAmi Malmö inte var registrerade i kriminalvårdsregistret. Med tanke på att ett av intagningskriterierna i KrAmi-programmet är upprepade kriminalvårdspåföljder fann vi detta förvånande. En möjlig förklaring som Kriminalvårdsstyrelsen gav var att eftersom materialet samlades in i februari 1999 kunde klienter utan någon dom eller påföljd sedan februari 1994 ha gallrats ut. Men startdatum för samtliga klienter, den tidigaste är beräknad från september 1994, ligger dock inom undersökningsperiodens tidsram varför gallring inte kan ha påverkat materialet. Den troliga förklaringen är därför att dessa klienter, som alla är mycket unga, inte dömts genom Kriminalvårdsstyrelsens försorg utan endast varit föremål för socialtjänstens insatser.

Försäkringskassan betalar ut det utbildningsbidrag som klienterna i KrAmi-programmet får under tiden i programmet. Utöver utbildningsbidrag betalar Försäkringskassan även ut sjukpenning, föräldrapenning, a-kassa, KAS, sjukbidrag, pension, bostadsbidrag och bidragsförskott. Samtliga utbetalda bidrag registrerades för varje klient.

Försäkringskassan registrerar också uppgifter om pensionspoäng som underlag för pensionsutbetalningar. För att få bättre underlag för beräkning av de långsiktiga produktionseffekterna registrerades pensionspoängen t.o.m inkomståret 1999 – alltså längre än uppföljningsperioden som avslutades

den 15 februari 1999. Dessa uppgifter bedöms vara tillförlitliga och har kontrollerats både i register och anteckningar lokalt och centralt.

För Arbetsmarknadsverkets del registrerades uppgifter om klienternas kontakter med Arbetsförmedlingen genom omfattande uppgifter om samtal och möten. Även uppgifter om ALU, KAS, lönebidrag samt bidrag för OSA (offentligt skyddat arbete) registrerades. De kontakter som klienterna i KrAmi-programmen har tillgång till inom ramen för programmen inkluderades dock inte. Endast lönebidraget och kostnaderna för handläggning och samtal ingår i den samhällsekonomiska beräkningen. Lönebidraget behandlas på ett speciellt sätt, där en beräkning görs exklusive lönebidraget och en beräkning görs inklusive lönebidraget i rapporten och två av artiklarna. I artikel 3 görs beräkningen enbart utan lönebidraget helt enligt traditionell teori, men där förs resonemang om hur detta påverkar resultatet.

Uppgifterna inhämtades från Arbetsmarknadsstyrelsens (AMS) centrala register i två omgångar. Vid en kontroll av uppgifterna från första omgången fann vi att lönebidragskostnader saknades för ett stort antal individer i undersökningen. Detta kontrollerades ännu en gång mot KrAmi-programmens egna uppgifter om antalet individer med lönebidrag. Det visade sig att AMS hade hämtat data från fel register vilket gjorde att de fick göra om proceduren. De uppgifter vi fick i andra omgången kontrollerades än en gång med KrAmi som fann att de stämde med de egna anteckningarna. De uppgifter vi fick i andra omgången bedöms således som tillförlitliga.

Insamlingen av uppgifter från socialtjänstens register blev tidsödande på grund av de sekretessbestämmelser som omgärdar socialtjänsten. För att få tillförlitliga uppgifter om utbetalda socialbidrag, kostnader för extern och intern behandling samt kostnader för samtal med socialsekreterare måste uppgifterna sökas på flera ställen. Uppgifter om utbetalt socialbidrag fanns oftast i ett socialbidragsregister. Kostnader för extern behandling registrerades inte alltid utan ingick bland kommunens övriga externa betalningar. För att få kostnader för intern behandling fick vi söka i journalanteckningar där det i vissa fall finns uppgifter om detta, men det kan också vara så att man glömt att föra sådan anteckning om behandlingens längd och kostnaden för denna.

Samtal hos socialsekreterare samt vilka kontakter socialsekreteraren tagit i ärendet framgick av journalanteckningar, och en självkostnad på 500 kronor per timme har använts för att beräkna kostnaden för samtalen. Självkostnaden bygger på en tidigare framräknad kostnad för ca 10 socialkontor i olika delar av landet, och den är beräknad på samtliga direkta och indirekta kostnader samt planeringstid etc. Kostnaden varierade mellan 497 kr och 503 kr mellan kontoren (Jess & Westerlund 1998). De uppgifter som vi fått tillgång till bedöms som tillförlitliga, men misstanken finns att vissa uppgifter saknas. Detta gäller framför allt klienter som nyligen flyttat till andra kommuner än de som berördes av studien. Aktuella adresser har hämtats från folkbokföringsregistret. Ett fåtal klienter har bytt namn eller identitet.

För sjukvården gäller att endast landstingen i Stockholm, Uppsala, Östergötland och Malmö har centrala sjukvårdsregister. Dessa register är fullständiga och innehåller alla sjukvårdskontakter i öppen och sluten vård, på sjukhus, vårdcentraler och med privatläkare. Detta innebär att sjukvårdskostnaderna är realistiska för KrAmi Malmö och för frivården i Malmö samt för Knuff i Uppsala. Övriga landsting har register som är kopplade till varje klinik, och det var inte möjligt att få uppgifter om vilka kliniker som var aktuella för varje klient. Tiden bedömdes inte räcka till för att gå runt till varje klinik i Örebro- och Karlstadsområdet samt i Helsingborg och fråga efter uppgifter från deras lokala register. Här vet vi alltså att det saknas uppgifter för ett stort antal personer när det gäller öppenvård på sjukhus och på vårdcentraler. Uppgifter saknas för KrAmi Örebro, Frivård Örebro/Karlstad samt frivård Helsingborg.

Uppgifter om slutenvårdsbehandling för alla klienter i studien fick i stället hämtas från Epidemiologiskt centrum vid Socialstyrelsen. När tillförlitligheten kontrollerades mellan detta register och uppgifter från Malmös och Uppsalas sjukvårdsförvaltningar fanns en fullständig överensstämmelse. Slutenvårdskostnaderna kan därför med stor sannolikhet betraktas som riktiga.

En samlad bedömning av tillförlitligheten i data gav att registerdata kunde bedömas vara tillförlitliga i den utsträckning uppgifter fanns. Vi saknade dock kostnader för medicinska öppenvårdsbehandlingar för några grupper (se ovan). När det gäller socialtjänstens uppgifter kan vissa data saknas, därför att handläggare kan ha glömt att föra anteckningar om möten eller interna behandlingar. Vi tror dock inte att detta påverkat resultatet i någon större utsträckning.

För insamling av data har två personer varit inblandade, dels jag själv som ansvarig för studien, dels en assistent som samlat in data från socialtjänsten. Under datainsamlingen har vi varit noggranna med att avstämma definitioner med varandra. När data sedan bearbetades och matades in i statistikprogrammet SPSS var jag ensam ansvarig för detta. Detta gör att de data som är registrerade per individ är behandlade på samma sätt.

Statistiska bearbetningar⁷

I resultatredovisningen redovisas medelvärdena för KrAmi Malmö, KrAmi Örebro, Knuff, frivården i Örebro/Karlstad och frivården i Malmö/ Helsingborg, för programgrupperna KrAmi och Knuff sammanslagna som undersökningsgrupp och för frivårdsgrupperna sammanslagna som jämförelsegrupp, samt för dem som fullföljt respektive inte fullföljt programmen.

⁷ Statistikbearbetningarna har gjorts i samarbete med och under överinseende av fil. dr. Jan Hagberg, Statistiska Institutionen, Stockholms universitet.

Eftersom skillnaderna mellan perioderna före och efter insats inte är normalfördelade i materialet användes Wilcoxon Test och Sign Test för att testa om förändringar över tid och skillnader mellan grupper är signifikanta. Dessutom genomfördes Kruskal–Wallis Test, som beräknar medelvärdet för medianerna i de olika grupperna, och som används för att testa varianshomogenitet. Detta är också ett test som inte är beroende av normalfördelning. På grund av att materialet inte var normalfördelat användes inte effektstorlek som mått på förändring. Jag gjorde dock ett försök att använda måttet men fick så höga effektmått för förändring att de helt enkelt bedömdes vara orimliga.

Sign Test, Wilcoxon Test och Kruskal–Wallis Test genomfördes för varje enskild programgrupp respektive jämförelsegrupp (frivårdsgrupperna) samt för dem som fullföljt respektive inte fullföljt programmen. I den långsiktiga uppföljningen har samma test genomförts för båda KrAmi-grupperna tillsammans och båda frivårdsgrupperna tillsammans. Dessa har då fått beteckningen undersökningsgrupp respektive kontrollgrupp. Resultatet av testerna redovisas i anslutning till tabellerna.

I kappan har slutligen en multipel regressionsanalys genomförts på det sätt som beskrivits ovan.

Samtliga uppgifter har bearbetats och analyserats med hjälp av kalkylprogrammet SPSS.

HUR SKALL RESULTATEN TOLKAS?

Kort beskrivning av de olika delarna av KrAmiutvärderingen

Den samhällsekonomiska utvärderingen av KrAmi är bara en del av utvärderingen av KrAmi. De två utvärderingarna, effektstudien och den samhällsekonomiska studien, bygger på undersökningar av samma insatser och samma klienter men har olika perspektiv som i vissa avseenden dock är överlappande. Ett av huvudmålen med KrAmiprogrammet är att deltagarna ska få ett arbete och bli självförsörjande så snart som möjligt. Från medborgarens och finansärens perspektiv innebär självförsörjning bl. a ökade skatteintäkter och lägre kostnader för bidrag. Vi kan vidare anta att de professionellt yrkesverksammars perspektiv är främst vad i behandlingen som leder till förbättring respektive försämring (förutom att de också är medborgare). När de professionella intresserar sig för dessa frågor handlar det om effektivitet, de vill göra mer av sådant som ger ett snabbare positivt resultat. När politiker, finansärer och medborgare vill att tillgängliga resurser används på

bästa sätt har de samma utgångspunkt som de professionella, att öka effektiviteten. När intressenterna analyserar resultatet av utvärderingen gör de det utifrån sina olika utgångspunkter och antas därför komma till olika resultat. Det är detta som forskare inom det så kallade stakeholder-/intressentperspektivet har intresserat sig för samt för hur de olika perspektiven ska vägas samman i en slutlig analys. I en intressentutvärdering formulerar intressenterna sina olika kunskapsintressen innan utvärderingen påbörjas och det är dessa kunskapsintressen som styr resultatanalysen (Karlsson 1995, Lincoln 1998, Vedung 2002). I KrAmi-utvärderingen har intressenterna inte formulerat sina kunskapsintressen i förväg utan denna sammanvägning har i efterhand genomförts av mig utifrån de perspektiv jag redovisat ovan.

Effektstudien i KrAmi-utvärderingen riktar intresset mot vilka effekter insatserna får för klienternas del. Den bygger på tanken att om klienten eller klientens situation i något avseende förändras från tiden före till tiden efter insatsen kan insatsen vara en av förklaringarna. Effektstudien har precis som den samhällsekonomiska studien genomförts enligt kvasiexperimentell metod. Ett av problemen med kvasiexperimentell metod är att det kan vara svårt att ge ett entydigt svar på i vilken grad program och insatser bidragit till uppmätt förändring. Vi skall emellertid se om det är möjligt att närma oss detta problem med hjälp av olika mått från de två utvärderingarna.

Den samhällsekonomiska utvärderingen av KrAmi riktar intresset mot samhällets resurser och hur effektivt dessa resurser används. De problem som missbruket för med sig innebär nästan alltid att samhällsresurser tas i anspråk. Den samhällsekonomiska utvärderingen ställer exempelvis frågor om vilken behandling som ger mest för pengarna. Det är antingen fråga om de största kostnadsminskningarna eller de största intäktsökningarna eller i vissa fall både och. På så sätt motsvarar denna del av utvärderingen finansierarnas, politiker och medborgares, kunskapsintressen.

Designen för hela KrAmi-utvärderingen är som tidigare nämnts kvasiexperimentell (Cook & Campbell 1979, Frankfort-Nachmias, Nachmias 1997). Vi har två undersökningsgrupper och två/tre jämförelsegrupper som har samma problem men utsätts för olika typer av behandling. De två frivårdsgrupperna och Knuff får sedvanlig behandling medan undersökningsgrupperna får behandling enligt KrAmiprogrammet och det är den behandling vi vill utvärdera resultaten av.

Underlagen till den kvasi-experimentella studien har inhämtats och bearbetats på olika sätt. Här redovisas kort också hur underlaget till effektstudien tagits fram eftersom det har betydelse för den senare diskussionen.

Effektstudien, vars syfte är att utvärdera de olika programmen med avseende på sociala förbättringar för klienterna, hämtar sina uppgifter från ASI-intervjuer (ASI: Addiction Severity Index) (Andréasson et al 1996).⁸

Studien genomfördes under åren 1996-1998 och varje klient intervjuades som tidigare nämnts vid programmets början och efter ett år därefter. Bortfallet vid andra intervjutillfället var 20/135, d.v.s 14 procent.

Frågor och skattningar enligt ASI-intervjun gäller 30 dagar bakåt i tiden. Detta korta tidsperspektiv har fördelen att risken för överlappningar minskar, men ett kort tidsperspektiv kan också föra med sig problem. När klienterna 30 dagar före intervjun befunnit sig i behandling eller fängelse har möjligheterna att arbeta, begå brott eller missbruka varit begränsade. Särskilt antalet dagar i brott och missbruk motsvarar i vår undersökning inte den totala problembilden för vissa av klienterna, vilket gör att man måste beakta andra mått för att få en rättvis problembild.

Som mått på förändring användes skillnader i gruppernas medelvärden, ett effektmått som kallas effektstorlek och skattningarnas procentuella förändringar från första intervjutillfället till ett år efter.

Resultaten i inbördes belysning

De två utvärderingarna har de studerade samhällsinsatserna såväl som klienterna gemensamt: klienter som tagit del av KrAmi-programmen, i Knuff-programmet och frivårdens insatser. Gemensamt är också att de båda följer upp klienterna från en tid före insatsen till en tid efter. Samma klienter, samma insatser och samma typ av före/efter studie ger en gemensam grund som gör jämförelser möjliga.

Men även om klienteffekter och kostnadseffekter kastar ljus över samma problem belyser de olika aspekter. Den mest kostnadseffektiva insatsen är inte nödvändigtvis den bästa ur klientens synvinkel. En insats kan leda till förbättring för klienterna utan att vara samhällsekonomiskt lönsam och en samhällsekonomiska lönsam insats medför inte automatiskt goda klienteffekter. Därtill kommer att klienteffektstudien baseras på klientuppgifter och den samhällsekonomiska utvärderingen på uppgifter hämtade från myndighetsregister och att det finns skillnader i uppföljningstid – klienteffektstudien, 30 dagar och den samhällsekonomiska studien ett år. Det här betyder att de utfallsindikatorer som används i de två utvärderingarna väl kompletterar varandra men de bör jämföras med skillnaderna i åtanke.

⁸ ASI är en strukturerad intervju med 180 frågor som omfattar sju livsområden; arbete och försörjning, kriminalitet och brott, familj och umgänge, alkohol och narkotikamissbruk samt fysisk och psykisk hälsa. Av dessa valdes ett antal olika typer av utfallsvariabler av särskild relevans för jämförelsen mellan klienteffekter och samhällsekonomiska effekter.

Liknande tendenser

Visar de två studierna på samma tendenser? Pensionspoängens utveckling visar att förändringen för KrAmi-programmens del inte är tillfällig utan den fortsätter lång tid efter att programmen är slut. För KrAmi Örebro tar det längre tid att förbättra pensionspoängen och klienterna har ett år senare inte nått samma grad av integrering på arbetsmarknaden som KrAmi Malmö. Pensionspoängen förbättras däremot avsevärt mellan 1998 och 1999. Förändringen för frivårdsgruppen i Örebro/Karlstad är parallell med den för KrAmi Örebro. För Knuff-klienternas del avtar förbättringen en tid efter programmet vilket kan beror på att flera Knuff-klienter söker sig till utbildning.

Pensionspoängens utveckling visar också att integrationen på arbetsmarknaden för frivårdsgruppens del förbättras efter en tid, men dock endast för frivårdsgruppen Örebro/Karlstad. En av förklaringarna kan vara att socialtjänsten som framgick av den samhällsekonomiska utvärderingen satsar betydande resurser. Frivårdsklienterna i Örebro/Karlstad kostar samhället mer än de övriga grupperna. Jämförelsen visar också att frivårdsgruppens pensionspoäng före insats inte motsvarar klienternas egna uppgifter om inkomst av anställning. De inkomster som klienterna uppger sig ha före insats är med andra ord inte pensionsgrundande och sannolikt till stor del ”svarta” inkomster.

Jämförelsen av de två utvärderingarna har visat att klienternas egna uppgifter inte motsägs utan de facto stöds av den samhällsekonomiska utvärderingens registeruppgifter. Eftersom tendenserna pekar i samma riktning så stärks våra slutsatser. Jämförelsen synliggör dessutom några utvärderingstekniska problem.

Bäst för klienter och samhälle?

Klienteffektstudiens resultat visar att KrAmi-grupperna förändrats mest och det antogs i CUS-rapporten att KrAmi-programmet haft mycket stora effekter. Knuff-programmet visar måttliga effekter och frivårdens insatser har även de måttliga effekter i några avseenden.

Jämför vi med den rangordning som blev resultatet av den samhällsekonomiska utvärderingen stämmer resultaten väl överens. KrAmi Örebro gav den största samhällsekonomiska besparingen per individ och den kortaste avskrivningstiden. KrAmi Malmö gav den största ökningen av sysselsättningsgraden och den högsta avkastningen per investerad krona. När programmen rangordnades efter deras genomsnittliga resultat hade de två KrAmiprogrammen den högsta rangordningen i de flesta avseenden. Frivårdsprogrammen, och då i första hand frivård Örebro/Karlstad förbättrades emellertid också. De uppmätta förändringarna mellan perioderna och i någon mån skillnaderna mellan grupperna kan dock lika väl vara en effekt av

det som kallas ”regression toward the mean” och/eller en effekt av spontanläkning. ”Regression toward the mean” (i Frankfort-Nachmias, Nachmias benämnt som ”regression artifact”) är en statistisk term eller princip som säger att av två efterföljande mättillfällen rörande samma fenomen kan det andra förväntas vara närmre medelvärdet än det första. I vårt exempel betyder det att om det finns extremvärden vid första mättillfället så är sannolikheten stor att dessa extremvärden försvinner vid nästa mättillfälle och lägger sig närmre medelvärdet. Om extremvärdena försvinner påverkar det medelvärdet som således blir lägre. Effekterna av spontanläkning har diskuterats tidigare. Tillsammans ger dessa två principer till följd att de observerade förändringarna kan vara en effekt av programmen men lika väl en följd av spontanläkning eller effekter av ett statistiskt fenomen.

Den samhällsekonomiska långtidsuppföljningen

I samband med före/efterutvärderingen av KrAmiprogrammen med jämförelsegrupper uppmärksammade jag att programgrupper och jämförelsegrupper hade olika långa uppföljningsperioder. Detta var ett resultat av att utvärderingen avslutades vid ett givet datum för alla deltagare medan de i praktiken avslutat sina program vid olika tidpunkter. De resultat som jämfördes var alltså resultat från olika långa perioder, allt från 0 till 580 dagar efter avslutat program. De program som hade avslutats tidigt, som tex KrAmi Malmö, och de som avslutats sent, som frivård Örebro/Karlstad, kom alltså att jämföras trots att deras uppföljningsperiod skilde sig avsevärt åt. I rapporten ägnades ett särskilt kapitel åt att diskutera de olika uppföljningsperiodernas eventuella inverkan på resultatet. Jag konstaterade då att det troligen inte inverkat i nämnvärd utsträckning. Ett gäckande tvivel om riktigheten i denna slutsats fick mig att återigen ge mig in i grundmaterialet och dela upp data för perioden efter i halvårsperioder; 6 månader till två år efter avslutat program. Resultatet av denna undersökning gav att kostnaderna fortsatte att minska för varje sexmånadersperiod för både programgrupper och jämförelsegrupper (Knuff togs bort från denna uppföljning). En intressant upptäckt var att skillnaderna mellan undersökningsgrupper och jämförelsegrupper minskade för varje uppföljningsperiod. Denna skillnad är till stor del en effekt av lönebidraget som är mycket högre i KrAmi-gruppen än i frivårdsgruppen. Det samhällsekonomiska resultatet enligt CBA blir i genomsnitt 2 mkr för en deltagare i KrAmi och 1,9 mkr för en deltagare i frivården. Trots att kostnadsminskningarna är större i frivårdsgruppen ger den högre produktiviteten i KrAmi-gruppen, som mätts via pensionspoäng, att den samhällsekonomiska vinsten blir större för KrAmi-gruppen. Programkostnaden är för KrAmi-gruppen avskriven efter ett år och för frivårdsgruppen efter två och ett halvt år.

Vid en samlad bedömning av det samhällsekonomiska resultatet finner vi även här att KrAmi-programmet är mer lönsamt än frivårdsprogrammet. KrAmi-programmet uppnår högre pensionspoäng, bättre avkastning per investerad krona, kortare avskrivningstid och är dessutom hälften så dyrt som frivårdsprogrammet. Vi bör emellertid beakta att uppföljningsgruppen minskar successivt över uppföljningsperioden, från ursprungliga 113 i första perioden till 46 i sista uppföljningsperioden. Det finns dock inga skillnader igenomsnittlig kostnad per individ och dag om vi följer enbart de 46 kvarvarande i alla perioder eller om vi genomför beräkningen på alla de som kvarstår vid varje sexmånadersperiod. I den samhällsekonomiska analysen, som löper på 15 år, antogs att både pensionspoäng och samhällskostnader förblev som de var två år efter behandling. Förbättringar av detta resultat kommer att påverka den samhällsekonomiska vinsten i positiv riktning och försämringar påverkar därmed vinsten i negativ riktning.

Kritisk granskning av resultaten i den samhällsekonomiska studien

Den samhällsekonomiska studiens resultat är svårbedömt. Vi skall kort diskutera hur lönebidraget, den beräknade rehabiliteringsgraden, den svarta ekonomin, arbetsmarknadsutvecklingen, ränteläget och vissa olikheter i uppföljningsperioden kan påverka resultaten.

Socialbidrag, utbildningsbidrag och andra liknande bidrag utgör ibland ersättning för någon typ av produktion men i enlighet med samhällsekonomisk teori inkluderas de inte och deras påverkan på det samhällsekonomiska resultatet är marginellt. För lönebidraget som i viss grad är en ersättning för produktion har beräkningar gjorts både med och utan bidraget men lönebidraget påverkar inte det samhällsekonomiska resultatet nämnvärt eftersom bidragen betalas ut under en begränsad period.

När rehabiliteringsgraden har beräknats med hjälp av pensionspoängen har hänsyn tagits till att några i grupperna sannolikt kommer att återfalla i missbruk och/eller brott under den 15-åriga tidsperioden.⁹ Skillnaden i antagen rehabiliteringsgrad mellan undersökningsgrupper och jämförelsegrupper ligger i nivå med de skillnader på 10 procent mellan undersökning- och jämförelsegrupper som t.ex Lipsey's metaanalys visar (Lipsey 1995). För alla

⁹ Som exempel kan nämnas att de som fullföljt KrAmi Malmö redan under uppföljningsperioden uppnått 90 procent av full pensionspoäng och rehabiliteringsgraden beräknas därför till 100-procentig pensionspoäng. Om gruppens poäng kvarstår på 90 procent hela 15-årsperioden skall det redovisade resultatet minskas med ca 150 000 kr per klient.

grupper innehåller den beräknade kostnadsbesparingen mellan perioden före och perioden efter en möjlighet till återfall.¹⁰

Förändringar i ränteläge och inflation påverkar det förväntade framtida resultatet. En 8-procentig diskonteringsränta användes för att försöka fånga in eventuella framtida ränteökningar och minska effekterna av för höga förväntningar på ett positivt framtida resultatet av rehabiliteringen.¹¹

Arbete på öppna arbetsmarknaden är beroende av arbetsmarknadsutvecklingen och den allmänna konjunkturen. Arbetsmarknaden har under hela den studerade perioden utvecklats positivt och fler människor är i arbete. Om konjunkturen försämras skulle detta kunna påverka de som har fått arbete på ett negativt sätt; de kan förväntas få en sämre anknytning till arbetsmarknaden än sina jämnåriga. I utvärderingen är resultatet bäst för dem som fullföljt KrAmi Malmö, de har 1,5 år efter avslutat program nått 90 procent av full rehabilitering. Under undersökningsperioden hade Malmöregionen en besvärlig arbetsmarknad med högre arbetslöshet än riksgenomsnittet och som sannolikt medförde en än sämre arbetsmarknad för den aktuella gruppen. Det mycket goda resultatet för KrAmi Malmö blir då ännu mer anmärkningsvärt. Även resultatet för frivårdsgrupp Örebro/Karlstad är anmärkningsvärt positivt när vi sätter det i relation till KrAmi Örebro. Klienterna i frivården Örebro/Karlstad kommer dock i något större utsträckning från mindre orter och i gruppens har större sociala resurser vilket kan ha påverkats resultatet i positiv riktning.

Långtidsuppföljningen av programmen visade vissa skillnader jämfört med den ursprungliga före-/efterundersökningen. Skillnaderna mellan undersökningsgruppen KrAmi och jämförelsegruppen frivård minskade successivt när det gäller de samhällsekonomiska kostnaderna medan skillnaderna kvarstod när det gäller pensionspoängen. Detta medförde att kostnads- intäktsanalysen (CBA) visade ett något bättre resultat för KrAmigrupperna än för frivårdsgrupperna medan kostnaden i genomsnitt per dag per deltagare minskade mest för frivårdsgrupperna. Om man rangordnar KrAmigrupperna och frivårdsgrupperna enligt samma modell som för den ursprungliga före-/efterutvärderingen kvarstår i stort sett samma rangordning – dels på grund av den samhällsekonomiska vinsten men också på grund av att KrAmiprogrammen är billigare än frivårdsprogrammen.

¹⁰ Kostnaderna för perioden efter är nämligen betydligt högre än för normalbefolkningen och ligger i storleksordningen 100 000 kr –200 000 kr per år per individ. Detta kan jämföras med att en individ som mottar socialbidrag ”kostar” ca 60 000 kr per år.

¹¹ Om istället en 5 procentig diskonteringsränta använts hade det redovisade resultatet blivit ca 20 procent bättre.

Den samhällsekonomiska utvärderingens metod i kritisk belysning

Den samhällsekonomiska studien genomfördes huvudsakligen i enlighet med traditionell samhällsekonomisk teori. Detta innebär att innan undersökningen startade identifierades alla tänkbara intäkter och kostnader i samband med program för återfallskriminella med missbruk- och social problematik. Identifieringen innehöll både eventuella direkta och indirekta intäkter och kostnader och identifieringen var relativt oproblematisk. Problemen uppstod först i samband med värderingen av intäkterna/kostnaderna. Underlaget för sådana värderingar saknas nästan helt vilket innebär att alla beräkningar får göras från grunden; från värderingen av en handläggartimme inom socialtjänsten och AMS/Försäkringskassan till värderingen av de långsiktiga effekterna av att få och behålla ett arbete. Vissa kostnader var omöjliga att beräkna, som kostnader för anhöriga till kriminella och missbrukare och kostnader för frivilliga organisationer som arbetar med deltagarna. Kostnader inom den svarta marknaden som uppstår vid försäljning av narkotika eller tjuvgods ska enligt traditionell ekonomisk teori inte tas med i en samhällsekonomisk analys, men kan förmodas påverka den vita ekonomin genom t.ex utbetalning av försäkringar till drabbade. En samhällsekonomisk beräkning har ett ”tillväxtorienterat” synsätt. Enligt detta synsätt ökar samhällets totala produktion när en person kommer i arbete, mätt i BNP enligt den totala lönekostnaden för en individ. På samma sätt minskar BNP när en person konsumerar offentliga utgifter som motsvaras av en produktion från en annan individ. En samverkande faktor är transfereringar mellan stat/kommun och individ; sådana ska inte tas med i en samhällsekonomisk beräkning då de inte utgörs av produktion i utbetalningsögonblicket. Utrymmet för transfereringen har mycket förenklat uttryckt skapats tidigare via en ”överproduktion”, d.v.s att statens intäkter varit större än kostnaderna¹².

Om man däremot betraktar den samhällsekonomiska beräkningen ur ett perspektiv där man räknar in ökade skatteintäkter av att en person till får anställning som plusposter i statens, landstingens och kommunernas ekonomi skulle samhällets kostnader för en åtgärd kunna räknas av mot den ökade skatteintäkten. Ett sådant sätt att räkna skulle däremot få andra icke önskvärda effekter.

I KrAmiundersökningen har jag vid flera tillfällen tvekat om det riktiga i att tillämpa traditionell ekonomisk teori och i ett fall, när det gäller lönebidraget, gjort både en CBA med och en utan lönebidrag. Många vill hävda att också andra bidrag, som exempelvis socialbidrag och bidrag från AMS för att stimulera sysselsättning, i viss utsträckning utgör ersättning för någon

¹² I verkligheten går inte beräkningen till på detta förenklade sätt eftersom statsmakterna gör en budget där man tvingas beräkna kostnaderna för transfereringar så att statens intäkter täcker dessa utgifter.

typ av produktion. I fallet med lönebidraget i KrAmiutvärderingen var kopplingen så uppenbar att en alternativ beräkning gjordes. I andra fall kan kopplingen vara mer diffus och mindre uttalad. Detta är frågor som i kommande samhällsekonomiska studier inom socialt arbete bör ägnas större utrymme och reflektion.

Sammanfattning av metodologiska problem i KrAmiutvärderingen

Vi kan sammanfatta problemen som uppstått i samband med KrAmiutvärderingen på följande sätt. Vi har problem

- när det gäller urval och selektionseffekter,
- när det gäller kausalsamband,
- när det gäller olika mättillfällen mellan effektutvärderingen och den samhällsekonomiska utvärderingen, d.v.s frågor som sammanhänger med vald design
- när det gäller bedömningarna av de långsiktiga effekterna och slutligen också
- när det gäller tillämpningen av traditionell nationalekonomisk teori.

Problem gällande urval, bedömning av långsiktiga effekter och svårigheter vid jämförelser av olika utvärderingars resultat behandlas i litteraturen som vanliga problem som uppstår när man använder kvasiexperimentell design. Metodproblem i samband med samhällsekonomiska utvärderingar diskuteras däremot sparsamt i utvärderingslitteraturen. Däremot hävdas allmänt att en samhällsekonomisk utvärdering kopplad till en effektutvärdering ökar resultatens tyngd (Weiss 1998, Vedung 2002). När många andra modeller exemplifieras och kompletteras med diskussion av vanliga problem som vid tillämpningen av dem görs enbart en redovisning av tillvägagångssätt vid CBA och CEA (Weiss 1998, Rossi 2004).

I KrAmiutvärderingen har ställts frågetecken just runt betydelsen av motivation för ett lyckat resultat. Motivation var ett av urvalskriterierna men är omöjlig att mäta. I KrAmiutvärderingen gjordes ett urval från en grupp som var aktuell för frivårdsinsatser och de mest motiverade valdes till KrAmigruppen. Från samma grupp (det rörde sig ju om samma läsår) valdes sedan de mest motiverade för förändring till kontrollgruppen. En effekt av detta urvalsförfarande kan vara att man i KrAmigruppen fick de mest motiverade och i kontrollgruppen de näst mest motiverade.

Både effektutvärderingen och den samhällsekonomiska utvärderingen kom fram till att KrAmiprogrammet var framgångsrikt. Genom att lägga samman resultaten hävdades att resultaten stärktes. I en intervjustudie av Nyström (1999) kartlades programinnehåll och de deltagande individernas uppfattning om hur programmet hjälpt dem i deras förändringsprocess. Många av de intervjuade hävdade att KrAmiprogrammet visserligen haft stor betydelse men att också andra händelser påverkat. Vi vet alltså inte vad i programmet som är framgångsrikt och detta faktum skulle kunna leda till att man inte vågar utveckla KrAmiprogrammet av rädsla att ta bort just det som visade sig vara framgångsrikt. Detta är ett exempel på det Weiss (1998) kallar faran med eller det kontraproduktiva i att utvärdera en åtgärd. Hon använder visserligen exempel från randomiserade experiment men fenomenet bör gälla också för kvasiexperimentet. Kazi (2003) och Pawson & Tilley (1997) knyter kausalsambandet till dekontextualiseringen vid randomiserat experiment, d.v.s att experimentet inte sker i en naturlig miljö.

Den kvasi-experimentella metoden tillåter experiment i en naturlig miljö och anses därför vara mer tillämpbar när det gäller att studera sociala program. Däremot får man problem när det gäller att belägga kausalsambanden. I det randomiserade experimentet kan vi uttala om oss kausala effekter därför att det inte finns något annat som skiljer grupperna åt än programmet. I kvasi-experimentet kan vi aldrig uttala oss om kausala effekter utan bara om resultat eller utfall. Som analysen visar kan grupperna ha påverkats av såväl interna skillnader mellan grupperna som externa faktorer som ligger utanför vår kontroll. Den multipla regressionsanalysen visar emellertid att de skillnader som fanns mellan grupperna inte kan förklara skillnaderna i resultat och att gruppstillhörigheten var den enda förklaringsvariabeln för skillnaderna i pensionspoängen. Däremot kan vi inte utesluta eventuellt inflytande av andra externa faktorer som kunnat påverka resultatet, så kallad icke observerad heterogenitet.

Problemet med de olika uppföljningsperioderna är emellertid ett designproblem som gäller KrAmistudien specifikt. Effektutvärderingen bestod av två ASI-intervjuer; en vid programstart och uppföljningsintervjun ett år senare. Vid uppföljningstidpunkten befann sig några fortfarande i ett program medan andra avslutat sitt program. Dessa data jämfördes med den samhällsekonomiska studiens data som bestod av kostnader/intäkter året innan programstart samt kostnader/intäkter efter programmet avslutats, d.v.s 0-580 dagar. Om en person befunnit sig i behandling för missbruk eller i fängelse året innan programstart motsvarades höga kostnader av ringa problem med missbruk eller kriminalitet. När personen intervjuades enligt ASI ett år senare skulle han kunnat vara kvar i programmet och inte uppleva några problem med arbete och ha noll pensionspoäng eller i ett annat scenario ha höga pensionspoäng, stora problem med arbete och vara utskrivna. Vilka problem vår design skulle innebära längre fram var svåra att överblicka

när det beslutet togs. I ljuset av dessa problem borde vi valt att göra våra mätningar vid samma tidpunkter samt ha lika långa uppföljningsperioder för alla deltagare. Detta för oss osökt vidare till nästa punkt på problemlistan, de svårbedömda långsiktiga effekterna.

När det gäller effektutvärderingen kan vi inte uttala oss om de långsiktiga effekterna, bara om förändringen mellan mättidpunkt 1 och mättidpunkt 2. När det gäller de samhällsekonomiska effekterna har en longitudinell uppföljning gjorts där kostnader och intäkter året före programstart, under programperioden samt sex månader, ett år, ett och ett halvt år samt två år efter programavslut mättes. Här kan vi med större säkerhet uttala oss om de långsiktiga effekterna men också om betalningsströmmar under hela mätperioden. Däremot är resultaten i ett perspektiv på 15 år mycket osäkra. CBA görs som en investeringskalkyl i ett 15-20-årigt perspektiv. Under denna period kan mycket inträffa i en individs livssituation. En tidigare missbrukare kan återfalla i missbruk och en kriminell kan återfalla i kriminalitet då vi har antagit motsatsen. Däremot talar de korta återbetalningstiderna för att KrAmi-insatserna är lönsamma efter bara några år, inom tiden för uppföljningsperioden efter programmet. En rekommendation till kommande samhällsekonomiska utvärderingar vore att korta det samhällsekonomiska perspektivet från 15-20 år till förslagsvis ett femårsperspektiv. I det kortare perspektivet är det lättare att ha kontroll över utvecklingen och vi har redan sett att program kan vara lönsamma efter så kort tid som ett till två år.¹³

AVSLUTANDE DISKUSSION

Utvärderingsresultatet i förhållande till tidigare forskning

När jag nu kritiskt diskuterat utvärderingens resultat och design vill jag också jämföra utvärderingens resultat med annan forskning. Vad säger t.ex internationell forskning om vilken typ av program som ger resultat? Flera forskningsöversikter visar att arbetsrelaterade program, inriktade på att korrigera beteende och färdigheter tenderar att minska återfall i brott och att behandlingens längd och intensitet och forskarmedverkan påverkar utfallet. (Lipsey 1992, 1995) Bäst lyckas program som inriktar sig på personer med hög risk

¹³ D.v.s att ökade intäkter och/eller minskade samhällsekonomiska kostnader överstiger programkostnader och andra samhällsekonomiska kostnader under programperioden.

för återfall och är baserade på en bedömning av klienternas brottsrelaterade behov. (Palmer, 1996 och Gendreau, 1996). När vi jämför KrAmi-programmen med vad den internationella forskningen visar kan vi se flera gemensamma komponenter. KrAmi är ett heltidsprogram, inriktat på arbete och social träning, innehåll och arbetsformer stämmer, målgruppen är väldefinierad och programmet har förmågan att stödja klienterna praktiskt och hjälpa dem att förstå hur ett accepterat socialt liv fungerar. Dessutom fortsätter stödet till klienterna efter programmets slut genom den speciella formen av samverkan mellan myndigheter som är hela KrAmiprogrammets grundidé.

Resultaten av den samhällsekonomiska studien visar att varje investerad krona i KrAmi Malmö ger 12,9, i KrAmi Örebro 17,9, i Knuff 13,2 i minskade kostnader och/eller ökade intäkter. För frivården Malmö/Helsingborg är siffrorna 5,2 och för frivård Örebro/Karlstad 6,0. Kostnaderna mellan perioden före och efter har som vi tidigare visat minskat med 25 procent för jämförelsegrupperna och 50 för programgrupperna. Den samhällsekonomiska vinsten blir mellan 1,5 mkr och programkostnaderna är avskrivna efter 1 år för undersökningsgrupperna. Resultaten pekar i samma riktning som resultaten av andra liknande studier men är än tydligare i vårt material (jmf Jones/Vischi 1979, Deschenes et al 1991, Holder et al 1997, Rundell et al 1981).

Troligen förklaras skillnaderna av att dessa studier till skillnad från vår omfattar färre kostnader och baseras på självrapporterade uppgifter. Det kan också förklaras av att dessa studier riktats mot klientgrupper som initialt tar mindre kostnader i anspråk, d.v.s grupper som är mindre belastade än våra.

Det finns dock studier med liknande resultat som omfattar mer jämförbara populationer. Vi kan t.ex jämföra med återbetalning på investering motsvarande 23,5 respektive 17,8. (Jess 1998, 1999) med en samhällsekonomisk analys av narkomaner vid ett rehabiliteringscenter i Oslo som visar att varje investerad krona ger 25,0 tillbaka (Berg, Andersen 1992) och Riksrevisionsverket (F 1993:2) som genom kostnadsberäkningar av fem fallstudier kommit fram till att samhället kunnat spara mellan 1,8 – 3,7 mkr per missbrukare om man kunnat avstyra missbruket. Den samhällsekonomiska utvärderingens resultat, som bygger på myndigheternas egna uppgifter om varje klient verkar inte orimliga i ljuset av dessa studier.

I långtidsuppföljningen där den ursprungliga tvåårsuppföljningen delades upp i halvårsperioder efter behandling kvarstod skillnaderna mellan KrAmigruppen och frivårdsgruppen. Skillnaderna avtog emellertid successivt för varje halvårsperiod. Den samhällsekonomiska vinsten, återbetalning per investerad krona och avskrivningstiden låg dock på samma nivåer som tidigare. Totala samhällskostnader avtog emellertid snabbare för frivårdsgruppen.

I ytterligare en artikel konstaterades att de program som var mest effektiva också var de samhällsekonomiskt mest lönsamma. De problem som sammanhänger med designen för de båda studierna synliggjordes i en av artiklarna. Jag konstaterade att det var viktigt att välja rätt mått för jämförelser

mellan effekter och samhällsekonomiska resultat. Detta illustreras kanske bäst av måtten för kriminalitet, vilket också påpekats i den multipla regressionsanalysen. Om ”tid i fängelse” används för att åskådliggöra kriminella problem och detta ställs mot samhällskostnader hamnar man lätt i ett cirkelresonemang: Lång fängelsestid motsvaras av höga kostnader för kriminalvård och när fängelsestiden avslutas sjunker kostnaderna dramatiskt; därför få man också ett samband när det gäller tid i fängelse och samhällskostnader.

I den samhällsekonomiska studien har traditionella ekonomiska metoder använts. Samhällskostnader och -vinster har operationaliserats utan större problem. Problemen har, som nämnts ovan, infunnit sig vid tolkningen av resultaten. Jag uppfattar det så att detta är problem som främst härrör från vald design.

Samhällsekonomisk utvärdering som grund för prioritering av samhällets resurser

Vi har nu kommit till den avslutande frågan: Går det att tillämpa samhällsekonomisk teori för att utvärdera sociala program? Jag har i min framställning försökt peka på vilka eventuella svårigheter detta medför, vilka förenklingar och vilka avsteg från den traditionella teorin som ibland måste göras. Framställningen visar att det är möjligt att tillämpa samhällsekonomisk teori inom det sociala området, vilket också internationella studier visar. Den samhällsekonomiska utvärderingen av KrAmi anknyter på så sätt till den internationellt erkända forskningstraditionen. Jag har också försökt ställa frågor avseende det traditionella sättet att tillämpa ekonomisk teori, exempelvis Paretokriteriet, och traditionen att sätta likhetstecken mellan nytta, godhet och välbefinnande. I detta avseende ansluter jag mig till Sen (1987) som gör en skillnad mellan institutionella politiska beslut och personliga beslut. På det personliga planet kan god vilja och medkänsla spela en minst lika stor roll som egen vinstmaximering och förfäktande av egna rättigheter. Man bör därför, när man tillämpar Paretokriteriet i samhällsekonomisk analys, ta sådana hänsyn som innebär att inte stora grupper blir lidande på några få vinnares bekostnad. Införandet av sociala åtgärder är i första hand ett resultat av sådana resonemang från den centrala aktörens sida. Ett program som KrAmi möjliggör att några av de som har det sämst ställt får möjlighet att åter ta en plats i samhället genom att kliva ur sitt missbruk och sin kriminalitet.

REFERENSLISTA:

- Albaek E (1998). Knowledge, interests and the many meanings of evaluation: A developmental perspective. *Scandinavian Journal of Social Welfare*. Volume 7, no.2, 94-98.
- Andréasson, S, Lindström, U, Armelius B-Å, Larsson H, Berglund, M, Frank A, Bergman H, Rydberg U, Zingmark D (1996). *ASI- ett sätt att intervjua klienter i missbrukarvården*. Stockholm: CUS-skrift 1996:1.
- Armelius B-Å & Armelius K (1999). *Kausalfrågor och effektfrågor vid utvärdering av behandling*. Stockholm: SIS.
- Bay J (1982). *På vej mod konsekvenspædagogik*. Köpenhamn: Borgen.
- Berg JE, Andersen S (1992). Drug addict rehabilitation, a burden on society? *International Journal of Rehabilitation Research*, 15, 301-309.
- Berglund M, Andréasson S, Bergmark A, Oscarsson L, Tengvald K., Öjehagen, A (1996). *Dokumentation inom missbrukarvården. Behandling, metodutveckling, utvärdering* Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete / Liber förlag.
- Bergmark Å (1996). Need, allocation and justice- on priorities in the social services. *Scandinavian Journal of Social Welfare* 1996:5, 45-56.
- Bergson A (1938). A reformulation of certain aspects of welfare economics. *Quarterly Journal of Economics*, 52, 310-334.
- Blomqvist J (1999). *Inte bara behandling – vägar ur alkoholmissbruket* Stockholm: Burner och Bruno. FoU-rapport 1999:16.
- Bohm P (1986). *Samhällsekonomisk effektivitet*. Stockholm: SNS Förlag.
- Börjeson B (2002). *Förord till CUS-rapport "Med arbete som insats – klienteffekter och samhällsekonomisk lönsamhet i socialt arbete*. Stockholm: CUS-rapport.
- Boruch R (1997). *Randomized Experiments for Planning and Evaluation. A Practical Guide*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Boruch R, Petrosino A & Chalmers I (1999). *The Campbell Collaboration: a proposal for systematic, multi-national and continuous reviews of evidence*. <http://campbell.gse.upenn.edu>.
- Bryk A S (Ed.)(1983). Stakeholder-Based Evaluation. *New Directions for Program Evaluation, no.17*. San Fransisco: Jossey-Bass.
- Cisler R, Holder H D, Longabaugh R, Stout R L, Zweben A (1998). Actual estimated replication costs for alcoholic treatment modalities: Case study from Project MATCH. *Journal of Studies on Alcohol* 59:5, 503-512.
- Cook T D, Campbell D T (1979). *Quasi-experimentation: Design and Analysis Issues for Field Settings*. Chicago: Rand McNally.
- Deschenes E P, Anglin M D, Speckart G (1991). Narcotics addiction, Related criminal careers, Social and Economic costs. *Journal of drug issues*. 21:2, 383-411.

- Drummond D C (1997). Alcohol interventions. Do the best things come in small packages? *Addiction* 92:4, 375-379.
- Drummond M F, O'Brien BJ, Stoddart GL, Torrance GW (1997). *Methods for the economic evaluation of health care programmes*. New York: Oxford University Press.
- Ds 1992:46 (1992). *Statliga bidrag – motiv, kostnader, effekter?* Stockholm: Finansdepartementet, ESO-rapport.
- Ds 1999:46 (1999). *Bostad sökes*. Stockholm: Finansdepartementet, ESO-rapport.
- Elster J (1992). *Local Justice*. How institutions allocate scarce goods and necessary burdens. New York: Cambridge University Press.
- Emrick CD & Aarons GA (1991). Program Evaluation and Treatment Outcome: Contemporary Developments. In PE Nathan, JW Langenbucher, BS McCrady & W Frankenstein (Eds.), *Annual Review of Addictions Research and Treatment*, 1, 215-231.
- Etzioni A (1988). *The Moral Dimension*. Toward a New Economics. New York: Collier Macmillan.
- Etzioni (2003). Toward a New Socio-Economic Paradigm. *Socio-Economic Review*, 1:1, 105-118.
- Finney J W & Monahan S C (1996). Cost-effectiveness of Treatment for Alcoholism. A second approximation. *Journal of Studies on Alcohol* 57:3, 229-243.
- Fleeman N D (1997). Alcohol home detoxification. A literature review. *Alcohol and alcoholism*, 32:6, 649-656.
- Frankfort-Nachmias C & D Nachmias (1997): *Research Methods in the Social Sciences*. London : Arnold, Cop.
- French MT & McGeary (1997). Estimating the economic cost of substance abuse treatment, *Health Economics*, 6, 539-544.
- French MT (1995). Economic evaluation of drug abuse treatment programs: Methodology and findings, *American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 21, 111-135.
- French MT, Salomé HJ, Krupski A, McKay JR, Donovan DM, McLellan AT, Durell J (2000). Benefit-cost analysis of residential and outpatient addiction treatment in the State of Washington, *Evaluation Review*, 24, 609-634.
- French MT, Salomé HJ, Sindelar JL, McLellan AT (2002). Benefit-cost analysis of substance abuse treatment: Methodological guidelines and application using the DATCAP and ASI, *Health Services Research*, 37, 433-455.
- Gendreau P (1996). The principles of effective intervention with offenders, In A. Hartland (ed.) *Choosing Correctional Options That Work*, London: Sage.
- Giertz A (2004). *Making the Poor Work*. *Social Assistance and Activation Programs in Sweden*, Lund: Lund Dissertations in Social Work.

- Godfrey C (1989). Factors Influencing the Consumption of Alcohol and Tobacco: The use and abuse of economic models, *British Journal of Addiction*, 84, 1123-1138.
- Goodman A C, Holder H D, Nishiura E (1991). *Alcoholism Treatment Offset Effects: A Cost Model*. Blue Cross and Blue Shield Association.
- Goodman AC, Holder HD, Nishiura E, Hankin JR (1992). An analysis of short-term alcoholism treatment cost functions, *Medical Care*, 30, 1097-1110.
- Gramlich EM (1992). *A Guide to Benefit-Cost Analysis*, Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Hayami D E, Freeborn D K (1981). Effect of Coverage on Use of an HMO Alcoholism Treatment Program, Outcome, and Medical Care Utilization. *American Journal on Public Health*, 71:10, 1133-1143.
- Heien DM & Pittman DJ (1993). The external costs of alcohol abuse. *Journal of Studies on Alcohol*, 54, 302-307.
- Holder et al (1997). Summing up. Lessons from a comprehensive community prevention trial. *Addiction* 92.Suppl 2, 293-301.
- Holder H D (1997). Need for a scientific basis for alcohol-involved problem prevention including a consideration of cost and effectiveness. *Substance use and misuse* 32:2, 203-209.
- Holder H D (1987). Alcoholism Treatment and Potential Health Care Cost Savings. *Medical Care* 25:1, 52-71.
- Holder H D, Blöse J O (1991). A Comparison of Occupational and Nonoccupational Disability Payments and Work Absence for Alcoholics and Nonalcoholics. *Journal of Occupational Medicine* Volume 33:4, 453-457.
- Holder HD, Longabaugh R, Miller W R, Rubonis A V (1991). The cost effectiveness of treatment for alcoholism: A first approximation, *Journal of Studies on Alcohol*, 52, 517-540.
- Howard MO (1993). Assessing the comparative cost-effectiveness of alcoholism treatments: A comment on Holder et al, *Journal of Studies on Alcohol*, 54, 667-675.
- Jess K, Nyström S (2002). En investering i socialt arbete. I *Socialvetenskaplig tidskrift* nr 2-3 årgång 9, Temanummer om socialt arbete och utvärdering, 240-260.
- Jess K, Scheffel Birath C, Jertfelt-Gustafsson T (1999). *Samordnare och samverkan*. Rehabilitering för psykiskt handikappade missbrukare, Stockholm: Beroendecentrum Nord.
- Jess K, Westerlund S (1998). *Kostnads-/effektanalys som metod för utvärdering av behandlingsresultat*, Stockholm: Beroendecentrum Nord.
- Jones K, Vischi T (1979). Impact of Alcohol, Drug Abuse and Mental Health Treatment on Medical Care Utilization, *Medical Care*, 12 supplement 2, 1-82.

- Karlsson O (1995). *Att utvärdera - mot vad? Om kriterieproblemet vid intressentutvärdering*. Stockholm:HLS Förlag.
- Karlsson O. (1997) *Från utvärdering till kvalitetssäkring*. En kritisk granskning av utvecklingen inom utvärderingsfältet. Eskilstuna: Centrum för välfärdsforskning, Mälardalens högskola.
- Kazi M (2003). *Realist Evaluation in Practice*. Health and Social Work. London: Sage Publications.
- Kullberg C (1998). Teknikorienterad och teoriorienterad utvärdering av och i socialt arbete, i Edgren-Schori M (red.) *FORSA-symposiet 18-20 september 1997*. Stockholms universitet: Institutionen för socialt arbete.
- Kymlicka W (1990). *Contemporary Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Lehto J (1997). Economics of alcohol. *Addiction* 92 : Supplement 1, 55-59.
- Levin HM (1983). *Cost-Effectiveness analysis: A Primer*, Beverly Hills, California: Sage Publications.
- Lincoln Y S (1998). From the discourse of “the other” to the other discourse: stakeholder-based models of evaluation and the human side of social welfare. *Scandinavian Journal of Social Welfare*. Volume 7, no.2, 114-117.
- Lipsey M W(1992). Juvenile delinquency treatment: A meta-analytic inquiry into the variability of effects. In T. D. Cook, Cooper, H., Cordray, D. S., Hartmann, H., Hedges, L. V., Light, R. J., Louis, T. A. and Mosteller, F. (eds.) *Meta-analysis for explanation. A casebook*, New York: Russell Sage Foundation.
- Lipsey MW (1995). What do we learn from 400 research studies on the effectiveness of treatment with juvenile delinquents? In J. McGuire (Ed), *What works: Reducing reoffending. Guidelines from research and practice*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Longabaugh R, McCrady B, Fink E, Stout R, McAuley T, Doyle C, McNeill D (1983). Cost-effectiveness of alcoholism treatment in partial vs. inpatient settings: six- month outcomes, *Journal of Studies on Alcohol*, 44, 1049-1071.
- Luckey JW (1987). Justifying alcohol treatment on the basis of cost savings, *Alcohol Health and Research World*, 12, 8-15.
- Marlow C (2000). *Research Methods for Generalist Social Work*. Cambria, California: Brooks/ Cole Thomson learning.
- McCrady BS, Noel NE, Abrams DB, Stout RL, Nelson HF, Hay WM (1986). Comparative effectiveness of three types of spouse involvement in outpatient behavioral treatment, *Journal of Studies on Alcohol*, 47, 459-467.
- McLachlan JF & Stein RL (1982). Evaluation of a day clinic for alcoholics, *Journal of Studies on Alcohol*, 43, 261-272.
- McLellan A T, O'Brien C P, Kron R, Alterman AI, Druley KA (1980). Matching substance abuse patients to appropriate treatments. A conceptual and methodological approach. *Drug and alcohol dependence* 5:3, 189-195.
- Mill J S (1861). *Utilitarianism*, republished. London: Collins/Fontana 1962.

- Morén S (1996) *Att utvärdera socialt arbete*. Stockholm: Publica.
- Morén S (1999) Dokumentationens roll i socialt arbete. Perspektiv och utvecklingsmöjligheter. I *Socialvetenskaplig tidskrift nummer 4/1999*, 329-342.
- Mullen E (2002): Multi-Site Evaluation and Research. I *Socialvetenskaplig tidskrift. Årgång 9. Nummer 2-3*, 175-193.
- Nyström S (1999). *Socialt förändringsarbete - en fråga om att omförhandla mening*, Stockholm: HLS-förlag.
- Nyström S, Soydan H, Jess K (2002). *Med arbete som insats – klienteffekter och samhällsekonomisk lönsamhet i socialt arbete*. Stockholm: CUS-rapport 2002.
- Palmer, T. (1996). Programmatic and Nonprogrammatic Aspects of Successful Intervention, In A Hartland (ed.) *Choosing Correctional Options That Works*, London: Sage.
- Pawson R & Tilley N (1997). *Realistic Evaluation*. London: Sage.
- Plotnick RD (1994). Applying Benefit-Cost analysis to substance use prevention programs, *International Journal of the Addictions*, 29, 339-359.
- Pålsson Syll L (1998). *De ekonomiska teoriernas historia*, Lund: Studentlitteratur.
- Rawls J (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Riksrevisionsverket (1993). Narkomanvården – om kostnader, resursutnyttjande, samordning och statlig styrning. Stockholm: Förvaltningsrevisionen utreder F 1993:2.
- Rossi P, Lipsey M, Freeman H (2004). *Evaluation. A Systematic Approach*. Seventh Edition. London: Sage.
- Rundell OH, Jones RK, Gregory D (1981). Practical benefit-cost analysis for alcoholism programs, *Alcoholism*, 5, 497-508.
- Salomé HJ, French MT, Scott C, Foss M, Dennis M (2003). Investigating variation in the costs and benefits of addiction treatment: econometric analysis of the Chicago Target Cities Project, *Evaluation and Program Planning* 26, 325-338.
- Samuelson P A (1947). *Foundations of Economic Analysis*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Scandinavian Journal of Social Welfare*. Special Issue: Evaluation Research and Social Work. Volume 7, 2/1998.
- Scriven M (1973). Goal-free evaluation. I E R House (Ed.) *School Evaluation. The Politics and Process*. Berkeley, California: MC-Cutchan.
- Sen A (1987). *On Ethics and Economics*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Shaw I (2002). Directions in Qualitative Evaluation. I *Socialvetenskaplig tidskrift. Årgång 9. Nummer 2-3*, 144-159.
- Silverman D (2000). *Doing Qualitative Research - a Practical Handbook*. London: Sage.
- Slagsvold B (1995). *Mål eller mening. Om å måle kvalitet i aldersinstitusjoner*. Oslo: Norsk Gerontologisk Institutt.
- SOU 2000:126 (2000). *Vägvalet. Den narkotikapolitiska utmaningen Slutbetänkande av Narkotikakommissionen*. Stockholm: Socialdepartementet.

Kari Jess

- Thomas J J (1992). *Informal Economic Activity*. London: LSE Handbooks in Economics.
- Uchtenhagen A (1997). *Programme for a Medical Prescription of Narcotics: Final Report of the Research Representatives*. Zurich: Institute for Social and Preventive Medicine at the University of Zurich.
- Walzer M (1983). *Spheres of Justice. A Defense of Pluralism and Equality*. Oxford: Blackwell.
- Vedung E (1998). *Utvärdering i politik och förvaltning*. Lund: Studentlitteratur .
- Vedung E (2002). Utvärderingsmodeller. I *Socialvetenskaplig tidskrift*, temanutnummer om socialt arbete och utvärdering. Årgång 9, nummer 2-3, 118-143.
- Weiss C H (1998) *Evaluation. Methods for studying Programs and Policies*. Second Edition. Upper Saddle River, N.J. : Prentice Hall, cop.